

Η ΜΟΡΦΗ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ
ΥΠΑΙΘΡΟΥ

ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ
ΚΥΚΛΑΔΩΝ, ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ | ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Η ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ
ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ, ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩΝ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΙΚΟΛΟΒΓΕΝΗΣ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023

στον Μανώλη, στον Γιώργο και στην Φερενίκη

Ευχαριστώ θερμά τον Κ. Ανδρέα Νικολοβγένη για την πολύτιμη καθοδήγηση και την αμέριστη υπομονή του κατά την διάρκεια εκπόνησης της παρούσας ερευνητικής εργασίας. Επίσης τους γονείς μου και την φίλη μου Μαρία για την βοήθεια και υποστήριξη τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ερευνητική εργασία ασχολείται με τη μορφή του ελληνικού αγροτικού τοπίου εστιάζοντας στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Στο πλαίσιο αυτό μελετώνται τα ποιοτικά και ποσοτικά συστατικά στοιχεία που προσδιορίζουν και συντελούν στη διαφοροποιούμενη εικόνα του τοπίου της αγροτικής γης, υπό το πρίσμα των κοινωνικών και πολιτικών συνθήκων διαχρονικά.

Αναλύονται και συγκρίνονται παραδείγματα σε τρεις περιοχές της Ελλάδας με διαφορετικά κλιματικά, γεωγραφικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά. Στην περιφέρεια Κυκλάδων μελετάται ο οικισμός Σμαρδάκιτο στην Τήνο και ο οικισμός Μεγαλοχώρι στη Σαντορίνη από την περίοδο της Ενετοκρατίας μέχρι σήμερα. Στην περιφέρεια Ηπείρου και συγκεκριμένα στο Νομό Ιωαννίνων μελετάται η ευρύτερη περιοχή του οικισμού Δολιανών στην κοιλάδα του ποταμού Καλαμά, από την τουρκοκρατία μέχρι σήμερα. Τέλος στην περιφέρεια Δωδεκανήσων μελετώνται τέσσερις οικισμοί της Ρόδου: το San Marco (σήμερα Άγιος Παύλος), το Peveragno (σήμερα Άνω και Κάτω Καλαμώνας), το Campochiaro (σήμερα Ελεούσα) και το San Benedetto (σήμερα Κολύμπια) κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας.

Από τη μελέτη των παραπάνω αγροτικών περιοχών, εξάγονται συμπεράσματα σε σχέση με τα ειδικά γεωγραφικά και μορφοπλαστικά χαρακτηριστικά του τόπου, τα οποία σε συνδυασμό με τα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα προσδιορίζουν, μορφοποιούν και τελικά δίνουν ταυτότητα στο αγροτικό τοπίο.

Λέξεις κλειδιά: Αγροτικό Τοπίο, Μορφή, Εξέλιξη, Ήπειρος, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα

ABSTRACT

The research paper deals with the form of Greek rural landscape, focusing on its particular characteristics. In this context, the qualitative and quantitative components that determine and contribute to the diversified image of the landscape of rural land are studied, in the light of social and political conditions over time.

Examples in three regions of Greece with different climatic, geographical and environmental characteristics are analyzed and compared. In the Cyclades region, the settlement of Smardakito in Tinos and the settlement of Megalochori in Santorini are studied from the period of the Venetian occupation until today. In the region of Epirus and specifically in the Prefecture of Ioannina, the wider area of the settlement of Doliana in the valley of the Kalamas river is studied, from the Turkish occupation until today. Finally, in the Dodecanese region, four settlements of Rhodes are studied: San Marco (Agios Pavlos), Peveragno (Ano and Kato Kalamonas), Campochiaro (Eleousa) and San Benedetto (Kolymbia) during the period of Italian rule.

From the study of the above rural areas, conclusions are drawn in relation to the specific geographical and morphoplastic characteristics of the place, which in combination with historical, social and political events determine, shape and ultimately give identity to the rural landscape.

Key words: Rural Landscape, Form, Development, Epirus, Cyclades, Dodecanese.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Τι είναι Τοπίο;	1
Αγροτικό Τοπίο	3
Το Αγροτικό Τοπίο στην Ελλάδα	6
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	9
ΚΥΚΛΑΔΕΣ	9
Σμαρδάκιτο Τήνου	10
Μεγαλοχώρι Σαντορίνης	14
ΗΠΕΙΡΟΣ	18
Δολιανά Πωγωνίου	19
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	26
San Marco Ρόδου	28
Peveragno Ρόδου	30
Camprochiaro Ρόδου	32
San Benedetto Ρόδου	34
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	37
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	41
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	44
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	44
Ελληνική Βιβλιογραφία	45
Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία	46
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	47

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟΠΙΟ;

Το τοπίο είναι μια έννοια που προσεγγίζεται διαφορετικά ανάλογα με το κοινωνικό, πολιτισμικό και επιστημονικό πρίσμα μελέτης. Η ερμηνεία του ποικίλει από απλό περιγραφικό σκηνικό εκτεταμένων εικόνων, αποτέλεσμα της οπτικής και αισθητικής αντιληπτικής εμπειρίας, σε μορφολογική περιγραφή του τόπου, μέχρι μια μετρήσιμη και διαχειρίσιμη δυναμική οντότητα, προϊόν της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου, του πολιτισμού και του φυσικού περιβάλλοντος, στοιχεία που αντανακλώνται εξίσου στα φυσικά αγαθά και στην ιστορία του τόπου.

Συχνά η έννοια του τοπίου ταυτίζεται με την έννοια του περιβάλλοντος, αν και η έννοια του περιβάλλοντος περιλαμβάνει τόσο το φυσικό και αγροτικό τοπίο, όσο και το αστικό. Ο γεωγράφος Yi-Fu Tuan διακρίνει τις διαφορές μεταξύ περιβάλλοντος και τοπίου και διατυπώνει ότι «το περιβάλλον είναι ένα δεδομένο, ένα τμήμα της πραγματικότητας, το οποίο απλά υπάρχει, σε αντίθεση με το τοπίο, το οποίο είναι ένα προϊόν της ανθρώπινης νόησης, ένα επίτευγμα του ανθρώπινου νου»¹. Ακολουθως, ο Γερμανός κοινωνιολόγος και φιλόσοφος Georg Simmel, διαχωρίζει πλήρως τις έννοιες φύση και τοπίο, εκφράζοντας πως «η φύση είναι μια οντότητα χωρίς όρια, ενώ το τοπίο είναι χωροθετημένο»².

Η απαρχή της παρατήρησης του τοπίου συναντάται στην Ευρωπαϊκή παράδοση της τοπιογραφίας, «*picturesque*», που αναπτύχθηκε από τα τέλη του 16ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 19ου. Άγγλοι περιηγητές, περιπλανόμενοι στη Βρετανική ύπαιθρο, αποτυπώνουν μέσω της ποίησης³, της ζωγραφικής και του γραπτού λόγου τη Βρετανική αγροτική επαρχία με στόχο την αφύπνιση των πολιτών σχετικά με το ιδεώδες της φυσικής ζωής, σε αντιδιαστολή με την επερχόμενη βιομηχανική εξέλιξη.

---

1 Yi-Fu Tuan, 1979, «*Thought and landscape: the eye and the mind's eye. In The Interpretation of Ordinary Landscapes*», σελ. 100, Oxford: Oxford University Press.

2 Georg Simmel, Goachim Ritter & Ernst Gombrich, (2004), «*Το τοπίο*», εκδ. Ποταμός, Αθήνα, σελ. 15.

3 John Barrell, (1972), «*The Idea of Landscape and the sense of Place 1730-1840, An approach to the poetry of John Clare*», σελ. 64-97.

Στα γραπτά τους αποτυπώνονται οι ζώνες χρήσεων, η ποιότητα των καλλιεργείων, η σχέση του τοπίου με τον οικισμό και τελικά η εξέλιξη του τοπίου όπως επαναπροσδιορίστηκε από τα ιστορικά γεγονότα αλλά και από τις επιταγές της εντατικής καλλιέργειας και κτηνοτροφίας⁴.

Ο όρος τοπίο, εισάγεται σταδιακά και επίσημα πλέον στη διεθνή βιβλιογραφία αποκτώντας διάφορες ερμηνείες με πιο πρόσφατη αυτή της Ευρωπαϊκής Συνθήκης για το Τοπίο, γνωστή και ως Συνθήκη της Φλωρεντίας, που παρουσιάστηκε το 2000 από το Συμβούλιο της Ευρώπης⁵ όπου ορίζεται ως τοπίο «*μια περιοχή, όπως γίνεται αντιληπτή από ανθρώπους, της οποίας ο χαρακτήρας είναι το αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών και/ή ανθρώπινων παραγόντων*». Σύμφωνα με το γεωγράφο Otto Schuller ορίζονται δύο είδη τοπίου: το φυσικό, αυτό που δεν έχει επιδεχθεί ανθρώπινες παρεμβάσεις και το πολιτιστικό, αυτό που δημιουργήθηκε από τον ανθρώπινο πολιτισμό. Βάση της επιστήμης της οικολογίας, η οποία μελέτα τη σχέση μεταξύ των οικολογικών διεργασιών του περιβάλλοντος και των ιδιαίτερων οικοσυστημάτων μέσω της ποικιλίας των κλιμάκων του τοπίου και της ανάπτυξης χωρικών προτύπων⁶, το τοπίο διακρίνεται σε επιμέρους τυπολογίες: το δασικό τοπίο που περιλαμβάνει δασικές εκτάσεις και δασοκαλλιέργειες, το αγροτικό τοπίο που περιλαμβάνει καλλιεργήσιμες γεωργικές εκτάσεις, το αστικό τοπίο που αφορά σε οικιστικά κέντρα, το τεχνητό τοπίο το οποίο κατασκευάστηκε από τον άνθρωπο και το παραδοσιακό τοπίο που αποτελεί την έκφραση του τρόπου ζωής σε μια περιοχή συνδυασμένη με οικολογικά και αισθητικά κριτήρια.

Επέκταση του όρου τοπίο αποτελεί ο όρος πολιτιστικό τοπίο, το οποίο σύμφωνα με τον ανθρωπογεωγράφο Carl O Sauer, «*διαμορφώνεται από το φυσικό τοπίο και από μια πολιτιστική ομάδα. Ο πολιτισμός είναι ο φορέας, η φύση το μέσο και το πολιτιστικό τοπίο το αποτέλεσμα*»⁷. Από το 1990, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο που διαδραματίζει το πολιτιστικό τοπίο ως μέσο κατανόησης της σχέσης ιστορίας, τόπου και χρόνου. Σύμφωνα με τον καθηγητή Πολεοδομίας Ken Taylor, «*τα πολιτιστικά τοπία ως αποτυπώματα της ανθρώπινης ιστορίας είναι τα πιο πλούσια ιστορικά αρχεία που διαθέτουμε. Αποτελούν παράθυρο για το συλλογικό*

4 Steven Daniels & Charles Watkins, (1991), «*Picturesque Landscaping and Estate Management: Uvedale Price at Foxley*», 1770-1829, σελ. 141-169.

5 Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, 2000, άρθρο 1, παρ.α

6 Jianguo Wu , (2006), «*Landscape Ecology, Cross-disciplinarity, and Sustainability Science, Volume 2*», Journal.

7 Carl O. Sauer, (1925), «*The Morphology of Landscape*», σελ. 21, Ed. University Press , Berkeley.

μας παρελθόν, για την έκθεση του πολιτισμού μας. Με άλλα λόγια δεν είναι μόνον αυτό που βλέπουμε αλλά και ένας τρόπος για να βλέπουμε. Βλέπουμε με τα μάτια μας αλλά ερμηνεύουμε με το μυαλό μας»⁸.

ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ

Στα πολιτιστικά τοπία συγκαταλέγονται και τα αγροτικά τοπία με βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο τη μεταβαλλόμενη μορφή της υπαίθρου. Οι αγροτικές περιοχές ήταν ιστορικά, χώροι αλλαγών, εξαρτημένοι από συνθήκες οικονομικές, όπως διακυμάνσεις του εμπορίου και των νέων τεχνολογιών, κοινωνικές, όπως μεταναστευτικές ροές και εποικιστικές ανάγκες, πολιτικές, όπως πολεμικές αναταράξεις και κυβερνητικές αποφάσεις και περιβαλλοντικές, όπως διαβρώσεις του εδάφους, μεταβολές στις κλιματολογικές συνθήκες, πλημμύρες κα. Τα δυναμικά μοτίβα του αγροτικού τοπίου μεταβάλλονται και μορφοποιούνται σύμφωνα με τις συνθήκες. Το αγροτικό τοπίο δεν είναι απλώς μια εικόνα-σκηνικό, αλλά είναι ένα μωσαϊκό που το συνθέτουν: το μικροκλίμα, οι υπέργειοι σχηματισμοί του εδάφους, το υπέδαφος, η γλωρίδα, πανίδα και η ανθρώπινη δραστηριότητα.

Παγκοσμίως, έντονη μεταβολή του αγροτικού τοπίου παρατηρείται κατά την περίοδο της βιομηχανική επανάστασης (1760-1860). Οι νέες τεχνολογίες αναταράσσουν το θεσμό της παραδοσιακής καλλιέργειας και προάγεται η μηχανική και εντατική καλλιέργεια. Οι απρόσιτες γεωργικές και δασώδεις ζώνες γίνονται προσιτές με τη χάραξη οδικών δικτύων, οι μετακινήσεις των προϊόντων διευκολύνονται με τη χρήση των σιδηροδρόμων και η γνώση γύρω από τις καλλιέργειες οδηγεί σε νέους τρόπους παραγωγής. Η επιστήμη και η τεχνολογία, υπό την αιγίδα του αγροτικού καπιταλισμού (καθεστώς κατά το οποίο συσσωρεύονται μεγάλες εκτάσεις αγροτικής γης στα χέρια λίγων ιδιοκτητών οι οποίοι ρυθμίζουν την αγορά και παράγουν κέρδος μέσω της εκμετάλλευσης της αγροτικής εργασίας), που εμφανίζεται αρχικά σε χώρες της δυτικής Ευρώπης⁹, ορίζουν νέες μορφές στο τοπίο της υπαίθρου, καθορίζουν ζώνες χρήσεων, ομαδοποιούν τις λειτουργίες και συντίθεται νέος τοπολογικός αγροτικός χάρτης.

---

8 Taylor Ken, (2003), «*Cultural landscape as open air museum, Humanities Research Vol. 10 No. 2*», σελ. 57-58.

9 Max Weber,(2006), «*Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*», Αθήνα, Εκδ. Gutenberg, σελ.19.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ολοκληρωτικής εφαρμογής του καπιταλιστικού συστήματος της γεωργίας αποτελεί αυτό της Καλιφόρνια των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής στις αρχές του 20ου αιώνα, επονομαζόμενο ως «*το εργαστήριο της καπιταλιστικής βιομηχανίας*». Η περιοχή επιλέχθηκε εξαιτίας της αφθονίας υδάτινων πόρων, του πλούσιου υπεδάφους ως προς τη μετάλλευση και της ποικιλίας που παρουσιάζει το τοπικό μικροκλίμα, στοιχεία που δίνουν τη δυνατότητα μεγάλου εύρους καλλιεργειών και ενεργειακών εκμεταλλεύσεων. Ο αγροτικός τομέας, αποτελούμενος από μικροιδιοκτήσιες, ήταν πλήρως υποταγμένος στην κυβερνητική λογική της ανάπτυξης, μέσω της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Το μοντέλο της Καλιφόρνια ξεκίνησε με μετάλλευση του υπεδάφους, εξόρυξη πετρελαίου και φυσικού αερίου και επεκτάθηκε σε δασοκομία και αλιεία, εντάθηκαν οι εξειδικευμένες καλλιέργειες και ολοκληρώθηκε με την κατασκευή μεγάλου εύρους εγγειοβελτιωτικών έργων για την αποξήρανση ελών και την άρδευση των εκτάσεων.

Με την πάροδο των ετών και την εξέλιξη της τεχνολογίας, στην περιοχή προστέθηκαν μεταποιητικές δραστηριότητες για την αποθήκευση, τη συντήρηση και τη μεταποίηση των παραγόμενων προϊόντων όπως και υποδομές για τη βελτίωση των μετακινήσεων και του εμπορίου, ακολουθώντας τις επιταγές των καιρών, εξακολουθεί μέχρι σήμερα να είναι στις πρώτες θέσεις των παγκοσμίως διακεκριμένων παραγωγικών ζωνών. Το αγροτικό τοπίο της περιοχής στο βωμό του καπιταλισμού δεν έχει μόνο υποβαθμιστεί αλλά έχει δεχτεί χωρικές μεταβολές, κυρίως έπειτα από τον καθορισμό ζωνών παραγωγικότητας και την εξάπλωση του εμπορίου. Το μέγεθος των αγρών έχει αυξηθεί, ενώ αριθμός τους έχει μειωθεί και οι γεωργικές παραδοσιακές γεωγραφίες έχουν μεταβληθεί και αναδομηθεί¹⁰.

---

10 Michael Woods, (2011), «Γεωγραφία της υπαίθρου, διακρίσεις αποκρίσεις και εμπειρίες αγροτικής αναδιάρθρωσης», Εκδ. Κριτική, σελ.101.

Εικ. 1. Mac Lean, «Καλλιέργειες εσπεριδοειδών, Blythe California», 1996

Εικ. 2. Mac Lean, «Αρδευτικό κανάλι και αγροί καλλιέργειας τριαντάφυλλων, Bakersfield California», 1996

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τα στοιχεία που συνθέτουν το ελληνικό τοπίο παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, τόσο στο φυσικό, όσο και στο ανθρωπογενές περιβάλλον. Η ποικιλομορφία του τοπίου της Ελλάδας οφείλεται κυρίως στις έντονες διαφοροποιήσεις του ανάγλυφου του εδάφους και της ακτογραμμής, στα πολυάριθμα λόγω του κλίματος φυσικών οικοσυστημάτων και στη σχέση αυτών με τη μακρόχρονη ιστορία του τόπου. Όπως στην υπόλοιπη Ευρώπη, έτσι και στη Ελλάδα, οι μορφές του αγροτικού τοπίου συμπορεύονται με τις κοινωνικές μεταβολές και τα ιστορικά γεγονότα. Οι κατακτητές που επιβλήθηκαν στον ελλαδικό χώρο, οδήγησαν ή ακόμα και προκάλεσαν την εξέλιξη των αγροτικών τοπίων.

Στα νησιά του κεντρικού Αιγαίου η επέλαση των Ενετών και των κουρσάρων τον 13ο αιώνα ήταν καταλυτική για τη διαμόρφωση της μορφής της τοπικής υπαίθρου. Οι Ενετοί κατηγοριοποίησαν τα νησιά των Κυκλάδων βάσει της παραγωγικής δύναμης που τους έδινε το νερό, ενώ παράλληλα εφάρμοσαν το φεουδαρχικό σύστημα (φεουδαρχία είναι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που επικράτησε κατά το μεσαίωνα στην Ευρώπη. Η γη ήταν χωρισμένη σε μεγάλες εκτάσεις, τα φέουδα, τα οποία καλλιεργούνταν από δουλοπάροικους οι οποίοι υποτάσσονταν και απέδιδαν φόρους στον φεουδάρχη) με επιείκεια λόγω της νησιωτικότητας τους. Εξαιτίας της επιεικούς αντιμετώπισης των νησιωτικών πληθυσμών δίνονταν στους ντόπιους καλλιεργητές η δυνατότητα ευελιξίας στο σχηματισμό δυναμικών ροών των αγρών, παρέχοντάς τους ταυτόχρονα τη δυνατότητα να αυξάνουν την αποδοτικότητά των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, εκμεταλλευόμενοι ταυτόχρονα τους φυσικούς πόρους.

Η περίοδος της τουρκοκρατίας, ήταν μια εποχή μεσαίωνα για την ηπειρωτική Ελλάδα. Η φορολογία που επιβάλλονταν στους ντόπιους αγρότες, υπαρπάζονταν από Έλληνες μεγαλογαιοκτήμονες και μεγάλο μέρος της αποδιδονταν στους Τούρκους. Η εικόνα του τοπίου εκείνη την περίοδο χαρακτηρίζονταν από πολύ μεγάλες ιδιοκτησίες και χαώδες μορφολογικό τοπίο. Μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους ακολούθησε η εξέγερση του Κιλελέρ το 1910 όπου διεκδικήθηκε η ανακατανομή της καλλιεργήσιμης αγροτικής γης, μιας και η τελευταία ανήκε σε λίγους ενώ μεγάλο μέρος του πληθυσμού ζούσε στα όρια της φτώχειας. Την εξέγερση του 1910 σε συνδυασμό με το μεγάλο κύμα προσφυγικών ροών από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία τη δεκαετία του 1920 ακολούθησε η αγροτική μεταρρύθμιση. Στόχος της

νέας αγροτικής νομοθεσίας δεν ήταν μόνο η ικανοποίηση των ντόπιων αιτημάτων σε γη αλλά και η εξασφάλιση των Μικρασιατών εποικιστών, κάτι που πραγματοποιήθηκε έπειτα από απαλλοτριώσεις μεγάλων αγροκτημάτων που στο παρελθόν κατείχαν Τούρκοι κτηματίες. Ακολούθησαν διανομές γης και αναδασμοί, σε συνδυασμό με την κατασκευή εγγειοβελτιωτικών έργων μεγάλης κλίμακας όπως φράγματα, αποξήρανση ελών και διευθετήσεις ποταμών μετασχηματίζοντας τελικά τη γεωγραφία της υπαίθρου με αυστηρά κριτήρια οριοθέτησης.

Μεταξύ Α΄ και Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, μεταβολές παρατηρήθηκαν στη διαμόρφωση του τοπίου στα νησιά των Δωδεκανήσων κυρίως στη Ρόδο, την Κω και τη Λέρο που βρίσκονταν υπό Ιταλική κατοχή. Οι ιταλικές δυνάμεις προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις επισιτιστικές ανάγκες των ιταλικών στρατευμάτων στην ευρύτερη περιοχή, δημιούργησαν νέους οικισμούς, καταπάτησαν τις ιδιοκτησίες των εξαθλιωμένων ντόπιων αγροτών και προχώρησαν στον εποικισμό Ιταλών με στόχο την εκμετάλλευση των εύφορων γεωργικών και δασικών εκτάσεων των παραπάνω νησιών.

Ακολούθησε ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, κατά τον οποίο σταμάτησαν όλες οι παραπάνω δραστηριότητες. Μετά το τέλος του πολέμου, η μορφή του ελληνικού αγροτικού τοπίου, επηρεάστηκε σημαντικά από τη μεταβολή της σύστασης του αγροτικού πληθυσμού. Η οικονομική εξαθλίωση και οι καταστροφές του πολέμου, οδήγησαν του ντόπιους αγρότες σε εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, ενώ παράλληλα, οδηγήθηκαν σε πολιτογράφηση οι νομάδες κτηνοτρόφοι, οι οποίοι εγκατέλειψαν τη νομαδική ζωή και εγκαταστάθηκαν στους υφιστάμενους ερειπωμένους οικισμούς ή δημιουργούν νέους. Οι διανομές και οι αναδασμοί της αγροτικής γης ολοκληρώθηκαν και αποδόθηκαν τίτλοι ιδιοκτησίας σε ιθαγενείς και νέους κατοίκους με στόχο την αύξηση της εγχώριας παραγωγής προκειμένου να καλύπτονται οι επισιτιστικές ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού. Ο τόπος παίρνει μορφή με κατά τόπους σχεδιασμένες πλέον γεωργικές εκτάσεις αποτελούμενες από επιμέρους αγροτεμάχια ορθοκανονικού σχήματος. Η **ορθοκανονικότητα** στο σχεδιασμό των αγρών προέκυψε από την ανάγκη διευκόλυνσης της μηχανικής καλλιέργειας, της άρδευσης και αποστράγγισης των εδαφών, της άμεσης σχέσης με το οδικό δίκτυο και την εξυπηρέτηση του εμπορίου.

Η αύξηση της αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα, ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μετά την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ το 1981¹¹, υπό την αιγίδα των ευρωπαϊκών κοινοτικών προγραμμάτων Delors, Leader και ΜΟΠ (Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα) και συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της δεκαετίας το 2000¹². Με τα παραπάνω μοντέλα οικονομικής στήριξης της γεωργίας, εντατικοποιήθηκαν οι αγροτικές καλλιέργειες, εκσυγχρονίστηκε η μηχανική καλλιέργεια, η σταβλισμένη κτηνοτροφία και η μεταποιητική βιομηχανία. Η επίδραση του μοντέλου εξευρωπαϊσμού της γεωργίας γίνεται εμφανής στο αγροτικό τοπίο, καθώς κτιριακές μονάδες επεξεργασίας και αποθήκευσης προϊόντων κατασκευάζονται εντός των αμιγώς μέχρι τότε γεωργικών ζωνών.

Ακολούθησε οικονομική κρίση η οποία επηρέασε σημαντικά την αγροτική οικονομία. Προέκυψαν ανάγκες παραγωγής ενέργειας και διαχείρισης των ήδη υπαρχόντων ενεργειακών πόρων για τον περιορισμό του κόστους παραγωγής και μεταποίησης των αγροτικών προϊόντων. Εγκαταστάθηκαν φωτοβολταϊκά και αιολικά πάρκα και κατασκευάστηκαν υδροηλεκτρικά φράγματα κυρίως στην ηπειρωτική αγροτική γη εξαιτίας της μεγάλης ποσότητας επιφανειακών υδάτων. Το μοτίβο του ελληνικού αγροτικού τοπίου μετασχηματίζεται και μορφοποιείται σύμφωνα με τις ανάγκες και εξελίσσεται στο χρόνο, όπως όλα τα ενεργά δυναμικά συστήματα.

Στη συνέχεια, αναλύονται παραδείγματα διαφορετικών χωρικών ενοτήτων, σε τρεις ανόμοιες ως προς τη σύσταση αγροτικές περιοχές. Από τη μελέτη τους προκύπτουν στοιχεία της εξελικτικής τους πορείας, των βασικών ομοιοτήτων και διαφοροποιήσεων μεταξύ τους, που ουσιαστικά καθορίζουν την ταυτότητα του αγροτικού τοπίου.

---

11 Υπουργείο Εξωτερικών, (2020), «Η πορεία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση», <https://www.mfa.gr>

12 Κανονισμός (ΕΚ) αρ. 1698/2005 του Συμβουλίου για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

Στα νησιά των Κυκλάδων, η διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου διαμορφώθηκε από τα αρχαία χρόνια και επαναπροσδιορίστηκε κατά περιόδους ανάλογα με τους ετερόκλητους εξωγενείς παράγοντες όπως οι πειρατές και οι κατακτητές. Τα περισσότερα νησιά όπως η Σύρος, η Μύκονος, η Σαντορίνη κ.ά. υπάγονταν στο Δουκάτο της Νάξου που ιδρύθηκε το 1207 και είχε έδρα του τη Βενετία, ενώ κάποια άλλα όπως η Μύκονος και η Τήνος κατακτήθηκαν επίσης από Βενετούς οι οποίοι όμως λογοδοτούσαν απευθείας στο Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Τα νησιά των Κυκλάδων τύγχαναν ειδικών προνομίων εξαιτίας της νησιωτικότητάς τους, όπως το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και το κληρονομικό δίκαιο¹³.

Εικ. 3. Παπασπύρου, «Χάρτης Τήνου», 2023

---

13 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1978), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμος ΙΑ, σελ. 154.

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ειδικά προνομιούχων νησιών του Αιγαίου ήταν το νησί της Τήνου που βρίσκεται στις βόρειες Κυκλάδες. Κατά την περίοδο της ενετοκρατίας η Τήνος ήταν από τα πλουσιότερα σε αγροτική παραγωγή νησιά εξαιτίας της μεγάλης ποσότητας πόσιμου γλυκού νερού, εξ ου και η αρχαία ονομασία του νησιού Υδρούσσα, αλλά και της ποικίλης χλωρίδας και πανίδας. Η διαμόρφωση του τοπίου της Τηνιακής γης βασίζεται στις αρχές κατανομής της γης βάσει του φεουδαρχικού συστήματος των Ενετών 1390-1715 με αρκετές διαφοροποιήσεις από αυτό που εφαρμόστηκε σε άλλες περιοχές του Ελλαδικού χώρου. Στην περιοχή της Τήνου ενδιαφέρον παρουσιάζει η ελαστικότητα στην εφαρμογή του φεουδαρχικού συστήματος των Ενετών κατακτητών οι οποίοι, αν και απαλλοτρίωσαν αρκετές δημόσιες εκτάσεις παρείχαν τη δυνατότητα εκχώρησής τους σε ντόπιους καλλιεργητές, οι οποίοι αντιμετωπίζονται ως ελεύθερες πολιτικές οντότητες και όχι ως δουλοπάροικοι¹⁴. Επιπλέον εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο ένας άγραφος νόμος της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου που υποβάλει ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς, τέτοιο που κανείς δεν είναι πλουσιότερος ή φτωχότερος σε γη και νερό από τους υπόλοιπους γαιοκτήμονες. Ένα τέτοιο πρωτοποριακό καθεστώς, προέκυψε από την ανάγκη κοινωνικής ισορροπίας του πολυπληθούς νησιού, την ανάγκη διαχείρισης από τη μεριά των κατακτητών των εμπορικών ωφελειών αλλά και από την αναγκαιότητα ισοκατανομής των πολύτιμων υδάτων άρδευσης.

---

14 Γεώργιος Δώριζας (1974), «*Αρχαία Τήνος, Μέρος 1ο*», Αθήνα: Εκδ. Τήνος, σελ. 51.

ΣΜΑΡΔΑΚΙΤΟ

Η περιοχή Σμαρδάκιτο βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του νησιού, είναι ημιορεινή και ήταν δασώδης μέχρι την απότομη αύξηση του πληθυσμού που παρατηρήθηκε από το 1700 μέχρι το 1850 λόγω της ασφάλειας και της ευημερίας που επικρατούσε στον τόπο¹⁵. Ο οικισμός είναι χτισμένος σε πλαγιά του βουνού Ράχες και έχει ακόμη και σήμερα έντονη βλάστηση χάρη στα άφθονα επίγεια και υπόγεια ύδατα τα οποία ρυθμίζουν το μικροκλίμα του τόπου. Η δομή του οικισμού είναι οργανική και την αποτελεί ο κεντρικός οδικός άξονας που διασχίζει τον οικισμό και ο οποίος διακλαδίζεται και εξελίσσεται σε μονοπάτια που οδηγούν στην ύπαιθρο.

Στο Σμαρδάκιτο, η ιδιοκτησία αν και βασισμένη στις κοινωνικές δομές των Ενετών αποτελεί το συνδετήριο κρίκο μεταξύ αστικού και αγροτικού τόπου. Η έντονη τοπογραφία επαναπροσδιορίστηκε με γνώμονα τις ανάγκες των κατοίκων, την απότομη αύξηση του πληθυσμού αλλά και των κοινωνικών μεταβολών. Η αγροτικότητα της περιοχής, δηλαδή η ίδρυση οικισμών σε αγροτικές περιοχές με στόχο την εκμετάλλευση όλο και περισσότερων αγροτικών εκτάσεων, εκτοξεύτηκε με συνέπεια τη μετατροπή των απότομων και απόκρημνων πλαγιών του βουνού σε αγρούς, διαμορφωμένους και διαχωρισμένους από ξερολιθιές. Οι απότομες πλαγιές μετασχηματίζονται σε καλλιεργήσιμους αγρούς με την τεχνοτροπία των πεζούλων και των αναλημματικών τοίχων – αιμασιές¹⁶- οι οποίες εξελίσσονται παράλληλα στις υψομετρικές. Οι πεζούλες, τα κλιμακωτά διαζώματα, συνδέονται άμεσα με την οργάνωση του παραγωγικού αγροτικού τόπου, ειδικά εκεί που παρουσιάζονται φαινόμενα διάβρωσης, συμβάλλουν στην ομαλή αποστράγγιση και διαχείριση των υδάτων αλλά συνάμα αποτελούν το όριο που διαχωρίζει τις ιδιοκτησίες, τις χρήσεις, το ιδιωτικό με το δημόσιο.

---

15 Μάχη Καραλή, (2002), «Οι αγροτικές κατοικίες στην Εξωμεριά της Τήνου», Εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, σελ.21-22.

16 Μάχη Καραλή, (2002), «Οι αγροτικές κατοικίες στην Εξωμεριά της Τήνου», Εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, σελ. 302.

Στην περίπτωση του Σμαρδάκιτο παρατηρείται μια ιδιαίτερη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου περιμετρικά του οργανικού οικισμού, όπου ακτινωτά εξελίσσονται τρεις ζώνες καλλιέργειών.

Α ζώνη: μικρής έκτασης αγροτεμάχια που εξυπηρετούν τις οικιακές ανάγκες των κατοίκων σε οπωροκηπευτικά

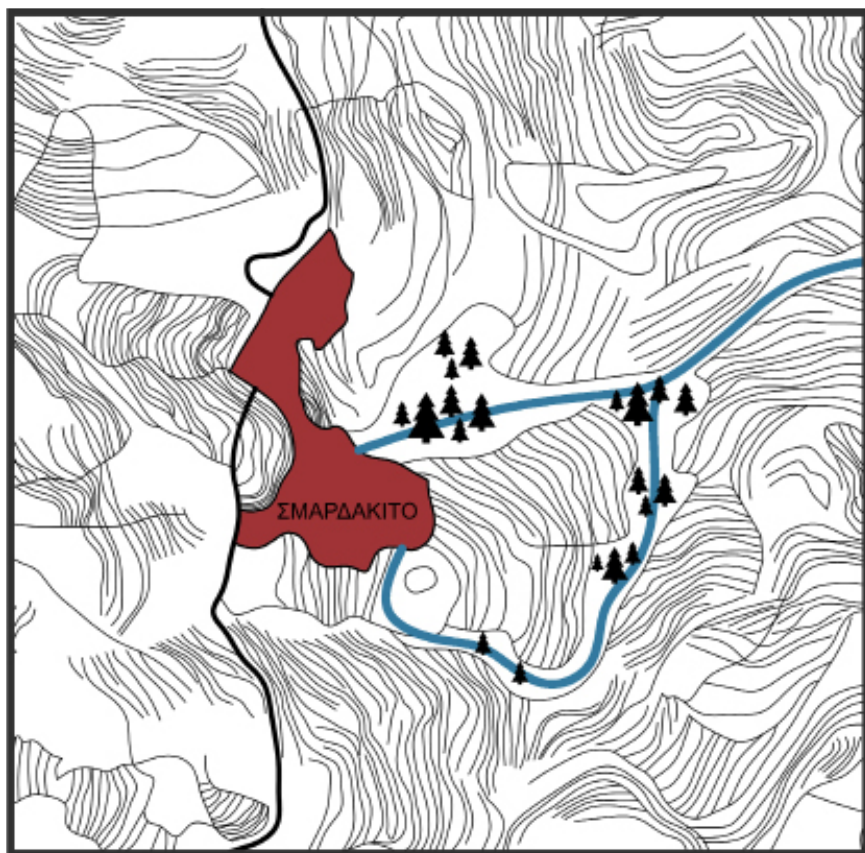
Β ζώνη: μεγαλύτερης έκτασης αγροτεμάχια για καλλιέργεια λαχανικών, οσπρίων και φρούτων για εμπορική εκμετάλλευση της παραγωγής

Γ ζώνη: μεγάλης έκτασης αγροτεμάχια για καλλιέργεια σιτηρών και δημητριακών για την εξυπηρέτηση τόσο των οικιακών αναγκών όσο και για εμπορικούς σκοπούς.

Οι τρεις παραπάνω ζώνες, αποτελούνται από ιδιόκτητα γαιοτεμάχια και εξελίσσονται γύρω από τον οικισμό βάσει ιεραρχίας. Πρωτίστως εξασφαλίζονται οι οικιακές ανάγκες και κατ' επέκταση η ποιότητα ζωής της οργανωμένης κοινωνίας και στη συνέχεια οι εμπορικές και οικονομικές. Χωρίς διακριτά όρια από τον οικισμό και ακολουθώντας την κατεύθυνση των υδάτων διαμορφώνεται το αγροτικό νησιωτικό τοπίο της περιοχής. Το νερό διανέμεται ισόποσα στους καλλιεργητές και αξιοποιείται ανάλογα με τις ανάγκες άρδευσης. Από τη ζώνη Α που οι ανάγκες επιφανειακής άρδευσης είναι μεγάλες, μέσω των αποστραγγιστικά διαμορφωμένων αναβαθμίδων, το νερό διαπερνά τη ζώνη Β για να καταλήξει στα χαμηλότερου υψομέτρου αγροτεμάχια της ζώνης Γ όπου οι ανάγκες λιγότερο επιφανειακής άρδευσης είναι μεγαλύτερες. Οι ιδιοκτησίες οριοθετούνται από ξερολιθιές που ακολουθούν τα διαμορφωμένα από τις ανάγκες μεταφοράς, τα κάθετα στις υψομετρικές μονοπάτια. Η αγροτική ιδιοκτησία αποτελεί το συνδεδημένο κρίκο μεταξύ οικισμού και υπαίθρου, μεταξύ οικογένειας και κοινωνίας.

Η διαμόρφωση του τοπίου, ορίζει τα διοικητικά όρια της αγροτικής έκτασης του Σμαρδάκιτο και το διαχωρίζει από τα επίσης διαμορφωμένα τοπία των όμορων οικισμών. Οι ανάγκες καλλιέργειας καθορίζουν και ορίζουν το αγροτικό τοπίο του τόπου καταργώντας τα όρια μεταξύ οικιστικού και αγροτικού, οικείου και ανοίκειου.

Εικ. 4. Παπασύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Σμαρδάκιτου Τήνου, Κυκλάδες», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗΣ

Χαρακτηριστικό παράδειγμα λιγότερο προνομιούχων νησιών του Δουκάτου της Νάξου ήταν η Σαντορίνη που βρίσκεται στο Αιγαίο πέλαγος, στις νότιες Κυκλάδες, πιθανότητα λόγω της έλλειψης γλυκού νερού άρα και χαμηλής παραγωγικής ικανότητας. Κατά το 1537, ο πειρατής Μπαρμπαρόσα καταλαμβάνει το νησί και το παραδίδει στο σουλτάνο, ο οποίος κατά το 1628 παραχωρεί ειδικά προνόμια στους κατοίκους της Σαντορίνης. Το καθεστώς των προνομίων που περιλαμβάνει την τοπική αυτοδιοίκηση, την ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας και της ναυτιλίας συμβάλει αποτελεσματικά στην απαρχή της ανάπτυξης του νησιού. Το 18ο-19ο αιώνα τα προϊόντα της Σαντορινής γης φτάνουν μέσω θάλασσας στη Ρωσία και με βάση την ανταλλακτική οικονομία ανταλλάσσονται με προϊόντα της ρωσικής παραγωγής όπως σιτηρά και δημητριακά¹⁷.

Αν και άνυδρο το νησί με χαμηλότατο ποσοστό βροχοπτώσεων, οι ντόπιοι καλλιεργητές εφευρίσκουν τρόπους εκμετάλλευσης του πλούσιου ηφαιστειογενούς υπεδάφους επινοώντας καινοτόμους τρόπους καλλιέργειας ενώ παράλληλα κατευθύνουν την παραγωγή σε προϊόντα ανθεκτικά στην ξηρασία -βαμβάκι, όσπρια, φάβα, αμπέλι- και στους ισχυρούς ανέμους που πνέουν στην ευρύτερη περιοχή. Κύρια πηγή υδροδότησης αποτελούσαν τα ελάχιστα όμβρια ύδατα τα οποία κατέληγαν είτε μέσω κατάλληλων κλίσεων σε συστήματα ανοιχτών αγωγών κατασκευασμένα κατά μήκος μιας παρειάς του δρόμου του οικισμού, είτε μέσω κατακόρυφων και οριζόντιων αγωγών -κουφοκάλυψεων- και τελικά κατέληγαν σε στέρνες¹⁸ προς εξυπηρέτηση αποκλειστικά των οικιακών αναγκών. Η συλλογή των ομβρίων δεν κατέληγε ποτέ στην εξυπηρέτηση των αρδευτικών αναγκών, ωστόσο το πορώδες και με σπάνια γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά υπέδαφος εξασφάλιζε την παραγωγή ποιοτικών προϊόντων.

---

17 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1978), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμος ΙΑ, σελ. 220-221.

18 Κλαίρη Πολυβού και Κατερίνα, (2014), «Πρακτικός Οδηγός, το παράδειγμα του πύργου Καλλίστης», Εκδ. Δήμος Θύρας, σελ. 40.

Εικ. 5. Παπασπύρου, «Χάρτης Σαντορίνης», 2023

ΜΕΓΑΛΟΧΩΡΙ

Η περιοχή του Μεγαλοχωρίου βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα του νησιού της Σαντορίνης. Ο οικισμός ιδρύθηκε στα μέσα του 17ου αιώνα στην κορυφή ενός λόφου και η αγροτική περιφέρειά του, καλύπτει μεγάλο μέρος της νοτιοδυτικής πεδιάδας του νησιού περίπου 2019 στρέμματα και οριοθετείται δυτικά από την καλντέρα.

Ο οικισμός είναι γραμμικός εξαιτίας των μεγάλων και μικρών οδικών αξόνων που τον διαπερνούν. Ωστόσο το αγροτικό τοπίο, ακολουθεί πιο οργανική μορφή και εξελίσσεται παράλληλα και κάθετα στις υψομετρικές γραμμές του εδαφικού αναγλύφου. Ο οικισμός συνδέεται με την ύπαιθρο με περιορισμένο οδικό δίκτυο το οποίο ακολουθεί πιστά τις υψομετρικές. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις περιβάλλουν τον οικισμό εκτός της δυτικής πλευράς, όπου το τοπίο περιορίζεται από την καλντέρα. Ο αριθμός των αγρών είναι μικρός, ενώ το μέγεθός τους είναι μεγάλο, ώστε να ανταποκρίνεται στο είδος των καλλιεργειών. Αρχικά στην περιοχή καλλιεργούνταν βαμβάκι ενώ στην πορεία ο τόπος μετασχηματίστηκε σε αμπελοτόπι.

Η αλληλεπίδραση των ειδικών κλιματολογικών και εδαφολογικών συνθηκών του τόπου, του ανθρώπινου παράγοντα και της έλλειψης άρδευσης δημιουργούν στην περιοχή ένα μοναδικό terrior¹⁹. Βάση των παραπάνω χαρακτηριστικών οι ντόπιοι καλλιεργητές από το 18ο αιώνα, εντατικοποίησαν την παραγωγή κρασιού βασισμένοι στην παραδοσιακή πρακτική καλλιέργειας. Οι αμπελώνες της περιοχής είναι αραιωφυτεμένοι σε τετραγωνικά αγροτεμάχια ώστε να μη περιορίζεται το ριζικό τους σύστημα. Εκεί που συναντώνται μεγάλες κλίσεις εδάφους η καλλιέργεια γίνεται σε πεζούλες. Οι διαμορφώσεις του εδάφους με πεζούλες, κλιμακωτά δηλαδή πλατώματα κατά μήκος των αγροτικών εκτάσεων, ακολουθούν απαρέγκλιτα τις υψομετρικές, αυξάνουν τις εκτάσεις των καλλιεργειών και περιορίζουν τις απώλειες σε νερό ακόμα σε περιπτώσεις μεγάλων κλίσεων εδάφους.

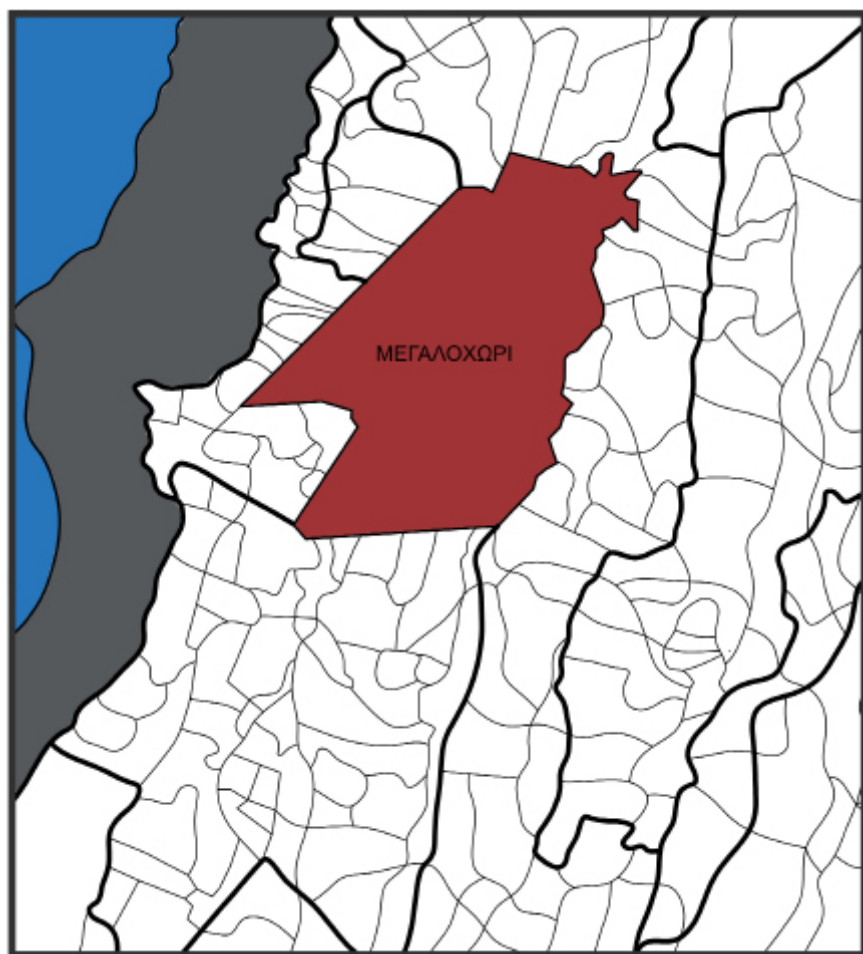
Το αγροτικό τοπίο του Μεγαλοχωρίου, χωροθετείται στο μέσον της πλησιέστερης κοιλάδας. Η τοπογραφία, η χωροθέτηση του τόπου και οι πεζούλες, αντισταθμίζουν την ανομβρία που πλήττει το νησί, μιας και το κλίμα χαρακτηρίζεται ως εύκρατο ερημικό. Η ανομβρία αντισταθμίζεται από τις λιγοστές βροχές το χειμώνα και από θαλάσσιες ομίχλες τις καλοκαιρινές νύχτες οι οποίες εγκλωβίζονται από το ανάγλυφο, δεσμεύονται πάνω από τα αμπελοτόπια και αποδίδονται σε αυτά μέσω της εξάτμισης.

Τα δύο παραπάνω παραδείγματα, αν και βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή, Κυκλάδες, εμφανίζουν μεγάλες διαφορές στη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου. Κορυφαίος παράγοντας διαφοροποίησης είναι το νερό. Στη μεν Τήνο παρατηρείται διαβάθμιση του μεγέθους των αγρών και ποικιλία προϊόντων σε αντίθεση με τη Σαντορίνη που συναντώνται μόνο μεγάλοι αγροί με περιορισμένο αριθμό καλλιεργειών. Παρά τις διαφορές, σε κάθε περίπτωση, οι κάτοικοι εφευρίσκουν τους κατάλληλους τρόπους οικιακής και κοινωνικής επιβίωσης αλλά και βελτίωσης της παραγωγικής τους δυναμικής και αυτάρκειας. Οι καλλιέργειες επιλέγονται σύμφωνα με τις δυνατότητες που παρέχουν στον τόπο: το νερό, το κλίμα, το υπέδαφος και το ανάγλυφο.

Ομοιότητες μεταξύ Σμαρδάκιτου και Μεγαλοχωρίου συναντώνται στο οργανικό σχήμα των αγρών, την εξέλιξή τους γύρω από τον οικισμό και τη χρήση του τύπου των πεζούλων, για αποστραγγιστικούς λόγους στην Τήνο και για περιορισμό των υδάτινων απωλειών στη Σαντορίνη.

---

19 www.newwinesofgreece.com

Εικ. 6. Παπασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Μεγαλοχωρίου Σαντορίνης, Κυκλάδες», 2023

ΗΠΕΙΡΟΣ

Στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπως και στη νησιωτική, το αγροτικό τοπίο ακολουθεί μια πορεία μετασχηματισμών, η οποία ξεκινά από τα αρχαία χρόνια και διαφοροποιείται κατά περιόδους με κυριότερες την παρατεταμένη περίοδο της τουρκοκρατίας, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μικρασιατική Καταστροφή και το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Τα παραπάνω γεγονότα έπληξαν κυρίως τις αγροτικές περιοχές οι οποίες καλούνταν να συμβάλουν, ισορροπώντας φαινόμενα όπως οι κατακτητές, το χαράτσι, οι πολεμικές καταστροφές και ο εποικισμός προσφύγων και μετακινούμενων πληθυσμών. Η ύπαιθρος καλείται να λύσει επισιτιστικά προβλήματα που απορρέουν από τις αδυναμίες του άστεως, όπως παροχή καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε ακτήμονες, διαχείριση αγροτικών προϊόντων, μεταποίηση και ασφάλεια.

Εικ. 7. Παπασπύρου, «Χάρτης Νομού Ιωαννίνων», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ-ΔΟΛΙΑΝΑ

Η αγροτική περιφέρεια Δολιανών επιλέχθηκε εξαιτίας της μακράς αγροτικής ιστορίας της περιοχής. Τα Δολιανά βρίσκονται βορειοδυτικά του Νομού Ιωαννίνων κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα και σήμερα ανήκουν διοικητικά στο Δήμο Πωγωνίου. Ο οικισμός βρίσκεται σε ύψωμα, περικλείεται βόρεια από δάση βελανιδιάς, δυτικά από τον ποταμό Γορμό και νότια και ανατολικά εξελίσσεται η αγροτική περιφέρεια του, η οποία περιλαμβάνει την πηγή του ποταμού Θύαμη ή Καλαμά και μεγάλο μέρος της κοιλάδας.

Κατά την τουρκοκρατία, η αγροτική περιφέρεια Δολιανών, που αρδεύονταν από τη λίμνη Γράμμοστη και τον ποταμό Καλαμά και της οποίας τα εδάφη ήταν πλούσια λόγω του βάλτου, τροφοδοτούσε τα άγωνα και ορεινά χωριά του Ζαγορίου. Για το λόγο αυτό τα Δολιανά ανήκαν στην ομοσπονδία του Ζαγορίου η οποία απολάμβανε ειδικών προνομίων από το Σουλτάνο²⁰. Κατά το 1822 και έπειτα από παρέμβαση του Αλή πασά η περιοχή αποσπάστηκε από την ομοσπονδία του Ζαγορίου, πέρασε στη δικαιοδοσία του Αλή και έγινε τσιφλίκι του, επιφορτίζοντας την περιοχή και τους κατοίκους με δυσβάσταχτα χαράσια λόγω της αυξημένης παραγωγικότητας του αγροτικής γης. Παρά τις οικονομικές δυσκολίες οι κάτοικοι του χωριού το 1882²¹ αποφάσισαν κάνοντας έρανο, να εξασφαλίσουν τα απαιτούμενα χρήματα ώστε να εξαγοράσουν τόσο τον οικισμό όσο και την ευρύτερη αγροτική έκταση από το Σουλτάνο και το επιτυγχάνουν. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη του τόπου, μιας και τα οφέλη που απορρέουν από τη διαχείριση της γης αποδίδονται αυτούσια στους καλλιεργητές.

Η απαρχή της μεταβολής της μορφής της τοπικής υπαίθρου ξεκινά μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους το έτος 1913 και έπειτα από την ιταλική κατοχή κατά τον Α Παγκόσμιο πόλεμο. Από το 1917, τίθεται σε εφαρμογή η αγροτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα²² με στόχο την απελευθέρωση των αγροτών από Τούρκους και ιθαγενείς μεγαλογαιοκτήμονες. Στη διαμόρφωση των μεταρρυθμιστικών όρων καθοριστικό ρόλο έπαιξε το επιτυχημένο μοντέλο κατανομής της γης που ακολουθούνταν στη Νότια Ελλάδα, το οποίο στηριζόταν στη μικρή ιδιοκτησία και την οικογενειακή

20 Πάνος Τζιόβας, (1995), «*Τα Δολιανά της Ηπείρου, Α. Ιστορικό*», Ιωάννινα: Εκδ. Πολιτιστικός Περιβαλλοντικός Σύλλογος Δολιανών Ηπείρου «ο Γεννάδιος», σελ 79.

21 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1978), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμος ΙΕ, σελ. 296.

22 Αλέξης Φραγκιάδης, (2007), «*Ελληνική οικονομία, 19ος-20ος αιώνας: Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην οικονομική και νομισματική ένωση της Ευρώπης*», Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, σ. 130.

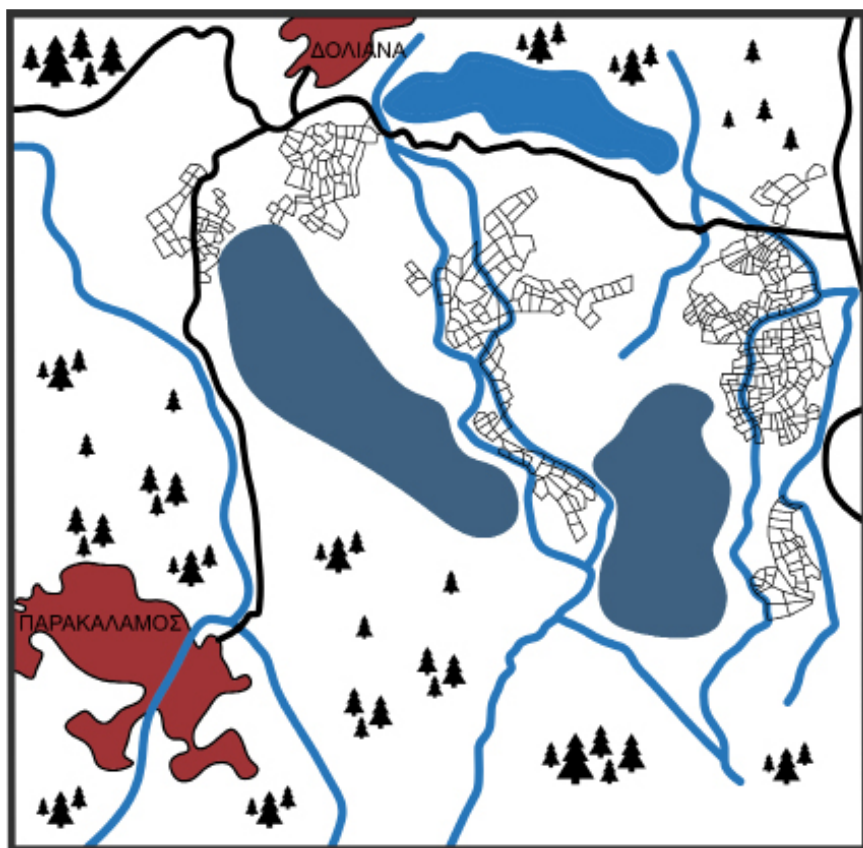
αγροτική εκμετάλλευση²³. Παράλληλα τίθεται σε εφαρμογή η σύσταση αγροτικών συνεταιρισμών για την πιστωτική, προμηθευτική και παραγωγική εξασφάλιση του νέου θεσπισμένου συστήματος. Την ίδια περίοδο ιδρύεται στα Δολιανά Ιωαννίνων ο πρωτοπόρος για την εποχή αγροτικός συνεταιρισμός με τη επωνυμία Αγροτικός Συνεταιρισμός Μετόχων Εξαγοράς Κτημάτων Δολιανών ΑΣΜΕΚ στου οποίου την ιδιοκτησία περιήλθαν μεγάλες ιδιόκτητες κτηματικές εκτάσεις μέσω αγοραπωλησιών, οι οποίες στη συνέχεια νοικιάζονταν σε ιδιώτες είτε ως καλλιεργήσιμοι αγροί είτε ως βοσκότοποι. Για την ιδιοκτησιακή εξασφάλιση των συνεταιριστικών και ιδιωτικών γαιών, οι εκτάσεις χαρτογραφήθηκαν, συστήθηκαν άτυποι κτηματολογικοί πίνακες και χάρτες και τέλος αποδόθηκαν τίτλοι ιδιοκτησίας στους δικαιούχους.

Για τη βελτίωση της αποδοτικότητας και της αξίας των ιδιοκτησιών του αλλά και επιτελώντας κοινωφελές έργο, ο ΑΣΜΕΚ, ξεκινά την αποξήρανση της λίμνης Γράμμοστης για την αύξηση της εκμεταλλεύσιμης αγροτικής γης και την απόδοσή της σε ακτήμονες. Παράλληλα, κατασκευάζονται τα πρώτα αρδευτικά κανάλια όχι μόνο για την άρδευση της ευρύτερης αγροτικής ζώνης αλλά και για την οριοθέτηση για τη διευθέτηση του ποταμού Καλαμά και επιπλέον καθορίζονται τα όρια με της όμορες αγροτικές εκτάσεις. Το αγροτικό τοπίο μεταβάλλεται, οριοθετείτε, αυξάνεται η αγροτική γη, καθορίζονται οι ζώνες χρήσεων όπως το δάσος, η υλοτομία, η βοσκή, η καλλιέργεια και το νερό.

---

23 Βασίλειος Δαλκαβούκη, (2001), «Ζαγορίσιοι, βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Γύφτοι: Εθνοτοπικές ομάδες στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα», Διακτορική Διατριβή, ΑΠΘ

Εικ. 8. Παπασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Δολιανών-Κοιλάδα ποταμού Καλαμά έτους 1910, Ήπειρος», 2023

Η δεύτερη φάση μεταβολών της μορφής του τοπίου παρατηρείται κατά την τρίτη δεκαετία του 20ου αιώνα όταν πραγματοποιείται μεταβολή του τρόπου κτηνοτροφίας σύμφωνα με το Ν.4818/1930, από νομαδική σε ημινομαδική και τελικά σε εδραία. Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο δίνεται το δικαίωμα εγγραφής των νομαδικών πληθυσμών, Σαρακατσάνων και Βλάχων που βόσκουν στη γύρω περιοχή, στους κοινοτικούς καταλόγους και πολιτογράφησή τους στους οικισμούς του Ζαγορίου. Ταυτόχρονα, οι περισσότεροι ντόπιοι κυρίως Ζαγορίσιοι εγκαταλείπουν τα χωριά τους και οδεύουν προς τις πόλεις παρέχοντας στους νομάδες τη δυνατότητα μόνιμης εγκατάστασης στα χωριά 25 προκαλώντας δημογραφικές ανακατατάξεις. Ουσιαστικά παρατηρείται απότομη μεταβολή της κοινωνικής σύστασης της ευρύτερης περιοχής, άρα και ανάγκη ανακατανομής της γης, τόσο των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, όσο και των βοσκοτόπων, για την κάλυψη των αναγκών των ακτημόνων.

Η περιοχή του Ζαγορίου, δεν ήταν επαρκής λόγω του βραχώδους, ορεινού ανάγλυφου να καλύψει τις ανάγκες του ραγδαία αυξανόμενου πληθυσμού, με αποτέλεσμα οι νομάδες να κατευθύνονται προς τις εθνικές γαίες, στον κάμπο των Δολιανών, για βοσκή και καλλιέργεια. Στήνουν τις καλύβες τους και προοδευτικά δημιουργείται ο νέος για την εποχή οικισμός Καλπακίου, στους πρόποδες του βουνού, ανατολικά της κοιλάδας του Καλαμά. Η ανάγκη επισιτισμού του αυξανόμενου πληθυσμού και εξορθολογισμού της γεωργικής παραγωγής, οδηγεί στον Αναδασμό μέρους του κάμπου Δολιανών, η οποία ξεκίνησε σαράντα χρόνια αργότερα λόγω της πολιτικής αστάθειας που επικρατούσε στη χώρα. Οι πρώτοι αναδασμοί, ήταν αυτοί που οριοθέτησαν την κοιλάδα και σχετίζονται με τους δύο μεγαλύτερους και παλιότερους οικισμούς της περιοχής. Αρχικά υλοποιήθηκε ο αναδασμός Δολιανών το 1968 κεντρικά της κοιλάδας του ποταμού Καλαμά πλησίον του ομώνυμου οικισμού και οι κλήροι αποδόθηκαν δίκαια τόσο στους κατοίκους του χωριού όσο και στον Αγροτικό Συνεταιρισμό ΑΣΜΕΚ, διότι στο επιλεγμένο σημείο υπήρχαν από δεκαετίες μη αμφισβητούμενοι τίτλοι κυριότητας. Ακολούθησε ο αναδασμός Παρακαλάμου το 1970 νότια της κοιλάδας, όπου αντίστοιχα υπήρχαν τίτλοι ιδιοκτησίας. Στη συνέχεια ακολούθησαν δύο όμοροι αναδασμοί ανατολικά του ποταμού μικρότερης έκτασης, Κάτω Πεδινών - Ελαφοτόπου το 1976, πλησίον του νεοσύστατου οικισμού Καλπακίου, όπου το Υπουργείο Γεωργίας απέδωσε τίτλους ιδιοκτησίας στους νομάδες-κατοίκους των παραπάνω χωριών που είχαν μετακινηθεί νότια και είχαν συστήσει το νέο οικισμό, με σκοπό τον αγροτικό εποικισμό.

Η εικόνα του αγροτικού τοπίου αλλάζει. Ο ποταμός αναλαμβάνει δεσπόζοντα ρόλο. Το νερό μέσω αρδευτικών, σχεδιασμένων πλέον υποδομών, διαχέεται και αρδεύει όλα τα κληροτεμάχια, ταυτόχρονα δημιουργείται αγροτικό οδικό δίκτυο παράλληλο των καναλιών για την εξυπηρέτηση της μηχανικής καλλιέργειας και εκτοξεύεται η παραγωγικότητα του τόπου. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαφοροποιήσεις στο μέγεθος και στη μορφή των γαιοτεμαχίων. Δυτικά παρατηρούνται μεγαλύτερα και ποικίλου μεγέθους τεμάχια γης, σχηματισμένα βάσει της ανταλλακτικής και παραγωγικής τους αξίας ενώ ανατολικά παρατηρούνται τεμάχια μικρά και ισοκατανεμημένα. Εξήγηση δίνεται με δεδομένο ότι οι δύο παραπάνω περιπτώσεις αντιμετωπίστηκαν με διαφορετικά κριτήρια. Στην πρώτη περίπτωση, ο αναδασμός Δολιανών υλοποιήθηκε βάσει της αρχής αναδιανομής και αναδιάταξης της γης σύμφωνα με τους ήδη υπάρχοντες τίτλους ιδιοκτησίας, ενώ στην περίπτωση του δεύτερου, Κάτω Πεδινών-Ελαφοτόπου, ελλείψει τίτλων κυριότητας, έγινε βάσει των επισιτιστικών αναγκών των νεοεγκαταστημένων οικογενειών και προέκυψε από τον αριθμό των μελών των οικογενειών και το φύλο τους. Παρά τις διαφορές και οι δυο αναδασμοί ακολουθούν πιστά βασικές αρχές τους αναδασμού. Όλα τα τεμάχια εφάπτονται σε αρδευτικό αύλακα και αγροτικό δρόμο, ακολουθούν την κλίση του ανάγλυφου για να εξασφαλίζονται οι αποστραγγιστικές ιδιότητες του εδάφους και αποκτούν **ορθοκανονικό** σχήμα.

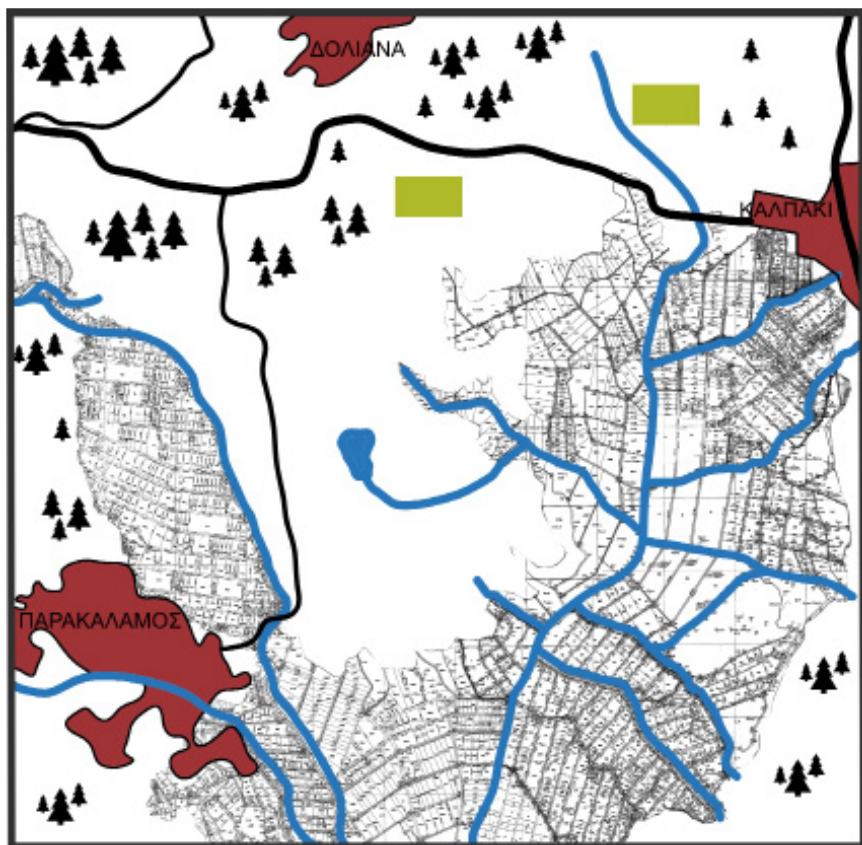
Στην πορεία βάσει του Ν.674/1977 «περί αναδασμού της γης και μεγεθύνσεως των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και άλλων τινών διατάξεων», προχώρησε ο αναδασμός και σε άλλα σημεία της κοιλάδας. Το 1978 ολοκληρώθηκε ο αναδασμός της Μονής Βελλάς, όπου τα κληροτεμάχια είναι εμφανώς μεγαλύτερα από αυτά των προηγούμενων αναδασμών, λόγω της μεγάλης ακίνητης περιουσίας που περιήλθε στην ιδιοκτησία της Μονής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ακολούθησαν οι αναδασμοί οικισμού Σιταριάς το 1982, οικισμού Χρυσσόραχης το 1985, οικισμού Κάτω Ραβενίων το 1990 και οικισμού Βροντισμένης το 1991, δημιουργώντας ένα παραγωγικό κλοιό περιμετρικά της κοιλάδας μεταβάλλοντας καθοριστικά την εικόνα του τόπου.

Η περιοχή ακολουθώντας τις επιταγές των εξελίξεων της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής, δεν περιορίζει τις χρήσεις και δεν απαγορεύει την ίδρυση θερμοκηπίων και πτηνοτροφικών και κτηνοτροφικών μονάδων εντός των κληροτεμαχίων. Κατά την περίοδο 1985-2010 παρατηρείται ραγδαία αύξηση τόσο των θερμοκηπιακών εκμεταλλεύσεων, αλλά και της παραγωγικής δύναμης σε πτηνοτροφεία και ποιμνιοστάσια, τα οποία σχετίζονται άμεσα

με τη σχέση του εθνικού οδικού άξονα και της κοιλάδας. Το διεθνές οδικό δίκτυο τέμνει την αγροτική περιφέρεια και συνδέει την εν λόγω επαρχία με την κεντρική Ελλάδα αλλά και με την κεντρική Ευρώπη μέσω Αλβανίας, διευκολύνοντας έτσι τις μετακινήσεις και μεταφορές εμπορευμάτων προς και από αυτές. Από το 2010 και μετά, οι παραγωγικές δραστηριότητες αυξάνουν όπως και οι ανάγκες σε παραγωγή ενέργειας και οδηγούν στην κατασκευή των πρώτων φωτοβολταϊκών πάρκων τα οποία μέχρι σήμερα κατακλύζουν το εκτός αναδάσμου, περιμετρικό τοπίο. Τέλος το 2022, τίθεται σε εφαρμογή το Σχέδιο Οικιστικής Οργάνωσης Ανοιχτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) Καλπακίου που περιλαμβάνει την κοιλάδα του Καλαμά, σύμφωνα με το οποίο καθίζονται ζώνες και ορίζονται επιτρεπόμενες χρήσεις, διαχωρίζοντας τη γη υψηλής παραγωγικότητας από τη βιομηχανική-μεταποιητική ζώνη και τις κτηνο-πτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις.

Η μορφή της περιοχής κατά τη διάρκεια ενός αιώνα, έχει υποστεί έντονες μεταβολές, από βαλτώδη, σε ημιβαλτώδη και τελικά σε γόνιμη και παραγωγική. Οι κοινωνικές μεταβολές, οι κατακτητές και οι πολιτικές αποφάσεις καθόρισαν και εξακολουθούν να καθορίζουν όχι μόνο την ποιότητα ζωής των κατοίκων της αγροτικής περιοχής αλλά και την ποιότητα και το χαρακτήρα του τοπίου. Το τοπίο από άγριο-ακαθόριστο αγροτικό, με μικτές χρήσεις, μετασχηματίζεται σε αρδεύσιμο λιβάδι έτοιμο να ανταποκριθεί τις απαιτήσεις της μοντέρνας, μηχανικής γεωργίας και κτηνοτροφίας.

Στο παραπάνω παράδειγμα, το αγροτικό τοπίο αποτελεί τον πυρήνα του τοπίου που γύρω του αναπτύσσονται οικισμοί. Η μορφή του τόπου στην προκειμένη περίπτωση διαμορφώνεται κυρίως από το **νερό** το οποίο σε συνδυασμό με την ποιότητα των εδαφών, τις ήπιες κλίσεις του αναγλύφου και το κλίμα το καθιστούν πόλο έλξης προς τους περιφερειακούς οικισμούς.

Εικ. 9. Παπασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Δολιανών-Κοιλάδα ποταμού Καλαμά 2010, Ήπειρος», 2023

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Κατά την ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων την περίοδο 1912-1943, συντελέστηκαν έντονες μεταβολές τόσο στο αστικό όσο και στο αγροτικό τοπίο των νησιών. Έντονα στοιχεία της παρουσίας των Ιταλών κατακτητών αποτυπώνονται κυρίως στις αγροτικές περιφέρειες της Κω και της Ρόδου. Ιδιαίτερα η κατοχή του νησιού της Ρόδου αποτελούσε για την ιταλική κυριαρχία το στρατηγικό σημείο ελέγχου των αφρικανικών κτίσεων λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αλλά και τον πόρο τροφοδοσίας των ιταλικών στρατευμάτων στην ευρύτερη περιοχή εξαιτίας των εύφορων εκτάσεων της. Πρωτεύον στόχος της ιταλικής επικράτησης ήταν ο εξιταλισμός και η εξαθλίωση του ντόπιου πληθυσμού²⁴. Οικονομικά, κοινωνικά και ιδεολογικά κίνητρα ήταν αυτά που προώθησαν την ίδρυση νέων αγροτικών οικισμών στους οποίους εγκαταστάθηκαν Ιταλοί έποικοι ως βασικό οικοδομικό και αγροτικό εργατικό δυναμικό. Σκοπός δεν ήταν μόνο η καθολική επικράτηση επί του τόπου αλλά και η κάρπωση των κερδών της εκμετάλλευσης των καλλιεργήσιμων εκτάσεων μέσω της αγροτοποίησης του ροδιακού εξαθλιωμένου πληθυσμού. Η εκμετάλλευση χέρσων ή ακαλλιέργητων εκτάσεων, η αποξήρανση ελών και τελικά η απαλλοτρίωση και αναδιανομή της υπαίθρου, εξασφάλιζε τεράστια οικονομικά οφέλη, ευμάρεια και τελικά ενίσχυση της επισιτιστικής αυτάρκειας της ιταλικής διακυβέρνησης.

Η ιταλική κυβέρνηση για να εξυπηρετηθούν οι εποικιστικοί και οικονομικοί της στόχοι θεσμοθέτησε αρχικά το Διάταγμα περί Δασών (1924), όπου ορίζονταν απαγορεύσεις στους Έλληνες γαιοκτήμονες ως προς τη διαχείριση των γαιών τους, εφόσον στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε έστω ένας θάμνος, με το πρόσχημα της προστασίας των δασικών εκτάσεων, στη συνέχεια το Διάταγμα συνδυαζόμενο με το Διάταγμα περί των Δασών (1928) που όριζε ότι οι ακαλλιέργητες επί τριετίας γαίες, περιέρονται στην ιταλική δημόσια ιδιοκτησία και στην πορεία στους Ιταλούς εποικιστές – καλλιεργητές²⁵ και τέλος την κατάρτιση κτηματολογίου και απαλλοτρίωση αγροτικών εκτάσεων (1929) με την παραχώρηση τίτλων ιδιοκτησίας. Η ιταλική πλέον κρατική περιουσία αποδίδεται στους εποίκους και προωθούνται νέες πρότυπες καλλιεργειές²⁶.

---

24 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1978), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμος ΙΕ, σελ. 465.

25 Βασίλης Κολώνας (2002), «Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943», Αθήνα: Εκδ. Ολκός, σελ. 64.

26 Βασίλης Κολώνας (2002), «Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943», Αθήνα: Εκδ. Ολκός, σελ. 65.

Οι νεοσυσταθέντες οικισμοί είναι το San Marco (σήμερα Άγιος Παύλος), το Reveragno (σήμερα Άνω και Κάτω Καλαμώνας), το Camprochiaro (σήμερα Ελεούσα) και τέλος το San Benedetto (σήμερα Κολύμπια) στους οποίους το αποτύπωμα των Ιταλών κατακτητών στο αγροτικό τοπίο διατηρείται μέχρι σήμερα.

Εικ. 10. Παπασπύρου, «Χάρτης Ρόδου», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ SAN MARCO

Η περιοχή που επιλέχθηκε για την ίδρυση του πρώτου οικισμού είναι το San Marco (Άγιος Παύλος) το 1925. Βρίσκεται στο νότιο άκρο του νησιού της Ρόδου, περιλάμβανε την αγροτική περιφέρεια της Καττάβιας και τα κτήματα τόσο των κατοίκων της Καττάβιας όσο και της Λαχανιάς και είχε έκταση 2500 στρεμμάτων. Η επιλογή του τόπου διαδραματίζει διπλό ρόλο. Δεν πρόκειται μόνο για μια εύφορη, ελώδη κοιλάδα που διαρρέεται από χείμαρρο και περικλείεται βόρεια από χαμηλά όρη, αλλά και για ένα καίριο ως προς τη γεωγραφική θέση σημείο πλησίον του αεροδρομίου που συνέδεε το νησί της Ρόδου με την Κρήτη και τη Λιβύη ευνοώντας όχι μόνο το εμπόριο αλλά και τον επισιτισμό των ιταλικών στρατευμάτων στις ιταλικές κτήσεις.

Ο οικισμός ιδρύεται στο κέντρο της αγροτικής έκτασης, κατά μήκος της κεντρικής οδικής αρτηρίας του νησιού που συνδέει το San Marco με τα κέντρα μεταποίησης και εμπορίου. Ο κεντρικός οδικός άξονας διακλαδίζεται εκατέρωθεν και καθιστά τις αγροτικές εκτάσεις προσβάσιμες και επιπλέον τις διαχωρίζει σε δύο ζώνες: τη ζώνη Α των καλλιεργειών και τη ζώνη Β των βοσκοτόπων²⁷. Η ζώνη των καλλιεργειών περιλαμβάνει τα αγροκτήματα και υποδιαιρείται σε τέσσερις υποπεριοχές στις οποίες καθορίζονται οι χρήσεις των καλλιεργειών, βάσει των ιδιοτήτων αποστράγγισης του εδάφους, της παραγωγικότητας και της ποσότητας του νερού.

Τόσο ο σχεδιασμός του οικισμού όσο και των νέων κτημάτων χαρακτηρίζεται από απλότητα εξαιτίας της κανονικότητας των ορθογωνικών σχημάτων που επιλέχθηκαν στον σχεδιασμό. Προκειμένου τα περισσότερα καλλιεργούμενα γαιοτεμάχια της ζώνης Α να έχουν πρόσβαση στον οδικό δίκτυο, το ορθογωνικό τους σχήμα διαμορφώνεται έτσι ώστε το μήκος τους να είναι πολύ μεγάλο, ενώ το πλάτος τους πολύ μικρό. Η διατήρησης της κανονικότητας του σχήματος των αγροτεμαχίων όπως και ο κοινός προσανατολισμός, προάγουν την ισορροπημένη αποστράγγιση των υδάτων, την αποτελεσματική καλλιέργεια και την ελεγχόμενη παραγωγικότητα.

Πρώτιστο ρόλο στη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου του San Marco διαδραματίζει το οδικό δίκτυο σε συνδυασμό με τη δυνατότητα άρδευσης των γεωργικών εκτάσεων. Ο οδικός άξονας συμβάλλει στην εύκολη μεταφορά

---

27 Martinoli S. & Perotti E. (1999), «*Architettura coloniale nel Dodecaneso 1912-1943*». Torino: Ed. Fondazione Giovanni Angelli, σελ. 520.

των προϊόντων προς τα κέντρα εμπορείου και ο χείμαρρος που διατρέχει την κοιλάδα της Καττάβιας και διαχέεται ανάλογα με τις απαιτήσεις των ζωνών τις καθιστά εύφορες και αποδοτικές. Το έλος στο οποίο καταλήγει ο χείμαρρος, αποξηραίνεται εν μέρη δημιουργώντας νέες εκτάσεις καλλιέργειας ενώ μεγάλο τμήμα του διατηρείται αυτούσιο εξαιτίας των ιδιοτήτων του ιδιαίτερου μικροκλίματός του, που ευνοεί την πανίδα που απαιτείται για την κάλυψη των αναγκών των ζώων σε τροφή.

Εικ. 11. Παπασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης San Marco Ρόδου, Δωδεκάνησα», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ PEVERAGNO

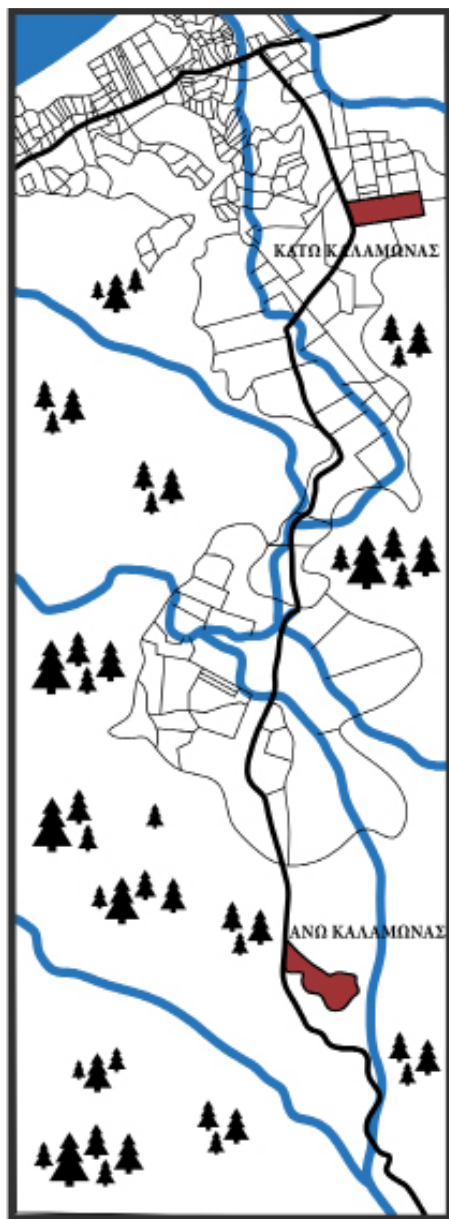
Ο δεύτερος οικισμός που ιδρύεται από την ιταλική κυβέρνηση είναι το Peveragno (Καλαμώνας) το 1929 και βρίσκεται στη Βορειοδυτική πλευρά του νησιού, στην κοιλάδα του Πελεκάνου ή Κοιλιάδα των Πεταλούδων και περιλαμβάνει τα κτήματα των κατοίκων του Παραδεισίου, της Δαματριάς, του Θολού και της Σορωνής²⁸. Το Peveragno είναι η μεγαλύτερη έκταση που επιλέχθηκε από τους κατακτητές, 10.000 στρέμματα, περικλείει τόσο ορεινό όσο και πεδινό αγροτικό τοπίο και διαρρέεται από τον ποταμό Πελεκάνο.

Στην περίπτωση του Peveragno, η ιταλική κυβέρνηση επιλέγει την ίδρυση δύο πυρήνων-οικισμών γύρω από τους οποίους εξελίσσονται περιμετρικά τα αγροκτήματα τα οποία λόγω του έντονου γεωγραφικού ανάγλυφου δε διέπονται από κάποια συγκεκριμένη τυπολογία. Ο ορεινός πυρήνας, σημερινός Άνω Καλαμώνας, συγκεντρώνει τις δημόσιες υπηρεσίες, το διοικητήριο και τις αγροικές και περιμετρικά αυτών εξελίσσονται δασοκαλλιέργειες και βοσκότοποι. Ο πεδινός πυρήνας, σημερινός Κάτω Καλαμώνας, περικλείει τις υπηρεσίες μεταποίησης ελαιοτριβεία, αλευρόμυλους, οινοποιεία και περιμετρικά του εξελίσσονται καλλιέργειες σιτηρών, εσπεριδοειδών, ελαιώνες και αμπελώνες²⁹. Η συνοχή της έκτασης του Peveragno επιτυγχάνεται μέσω του οδικού δικτύου που δημιουργήθηκε για τη διακίνηση των παραγόμενων προϊόντων αλλά κυρίως μέσω της δίκαιης εκμετάλλευσης των υδάτινων πόρων του ποταμού Πελεκάνου. Κατασκευάζονται φράγματα και υδατοδεξαμενές που εξασφαλίζουν όχι μόνο την ελεγχόμενη άρδευση των καλλιεργειών αλλά και την ποιότητα ζωής των κατοίκων και των ζώων.

---

28 Ζαχαρίας Τσιρπανλής (1998), *«Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος»*, Ρόδος: Εκδ. Γραφείο Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, σελ. 206.

29 Ζαχαρίας Τσιρπανλής (1998), *«Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος»*, Ρόδος: Εκδ. Γραφείο Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, σελ. 207.

Εικ. 12. Παπασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Ρόδου, Δωδεκάνησα», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ CAMPOCHIARO

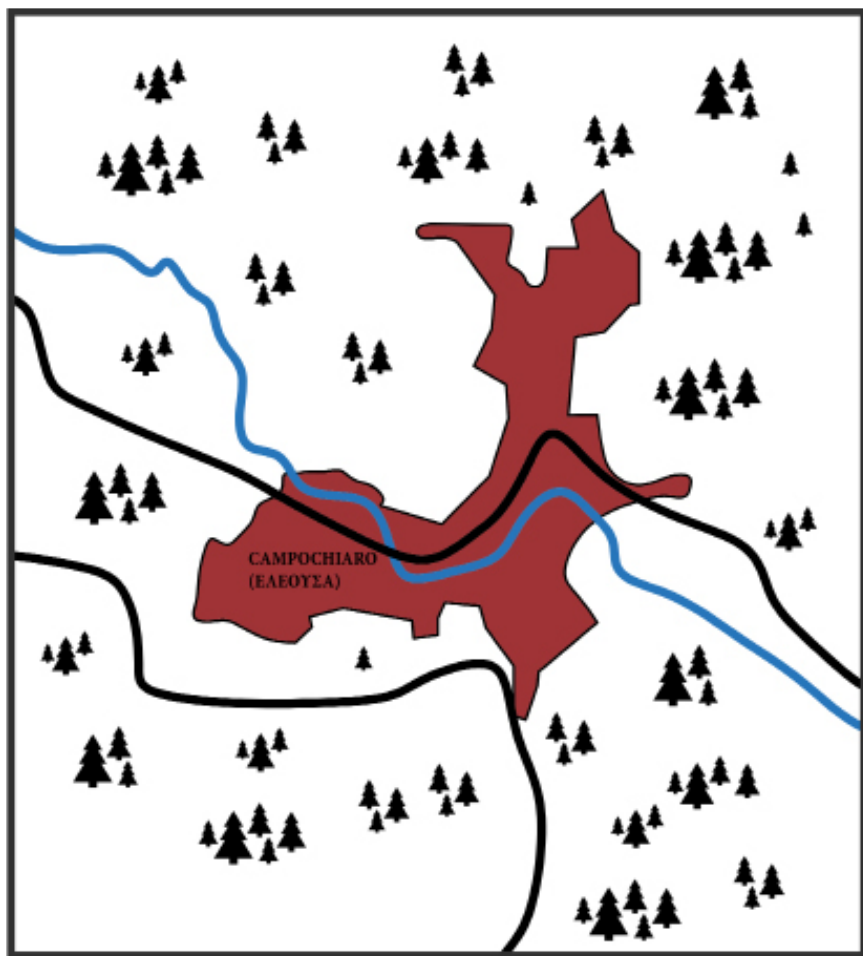
Ο τρίτος οικισμός που ιδρύεται στη Ρόδο είναι το Camprochiaro (Αγία Ελεούσα) το 1935 που βρίσκεται κεντρικά του νησιού στους πρόποδες του όρους Προφήτη Ηλία. Ο οικισμός οριοθετείται από τρεις δασώδεις εκτάσεις με τα αγροκτήματά τους που ανήκαν στους κατοίκους των χωριών Αρχίπολη, Διμουλιά και Σορώνη και περιλαμβάνει την πηγή Κοσκινιστή με την εύφορη κοιλάδα της³⁰. Το Camprochiaro, αποτελούσε μέρος του στρατηγικού πλάνου της ιταλικής κυβέρνησης προκειμένου να εκμεταλλευτεί και το δασικό πλούτο του νησιού.

Ο νέος οικισμός χωροθετείται κεντρικά της έκτασης και ακολουθεί το έντονο ανάγλυφο του ορεινού τοπίου. Ο πυρήνας του οικισμού διαμορφώνεται ως κυκλοφοριακός κόμβος, ο οποίος διασχίζεται από δύο κεντρικές οδικές αρτηρίες που συνδέουν την περιοχή με την πόλη της Ρόδου και με τις δασώδεις περιβάλλουσες εκτάσεις. Αντίθετα με τους υπόλοιπους νεοσύστατους οικισμούς στο Camprochiaro δε γίνεται διαχείριση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων αλλά των δασικών³¹. Διανοίγονται δρόμοι προς το δάσος, δημιουργούνται τρία μεγάλα αρδευτικά κανάλια και δύο μεγάλες υδατοδεξαμενές για τη διαχείριση των υδάτων και κατ' επέκταση για τη βελτιστοποίηση της υλοτομικής διαχείρισης. Τίθενται σε εφαρμογή τα Διατάγματα περί Δασών με απώτερο σκοπό όχι μόνο την ξύλευση και ρητίνευση των δασικών προϊόντων αλλά και την ίδρυση τουριστικών εγκαταστάσεων τύπου chalet εντός των δασικών περιοχών.

---

30 Ζαχαρίας Τσιρπανλής (1998), *«Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος»*, Ρόδος: Εκδ. Γραφείο Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, σελ. 209.

31 Κώστας Τσαλαχούρης (2000), *«Οικονομική Πολιτική της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα»*, Εκδ. Τροχαλία, σελ. 84.

Εικ. 13. Παπασπίρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Camprochiaro Ρόδου, Δωδεκάνησα», 2023

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ SAN BENEDETTO

Ο τέταρτος και τελευταίος οικισμός που ιδρύθηκε κατά την ιταλική κατοχή στη Ρόδο είναι το San Benedetto (Κολύμπια) το 1933, σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες Benabiti και Retracco³² και οφείλει την ύπαρξή του στην απότομη αύξηση του πληθυσμού των Ιταλών εποίκων. Η περιοχή που επιλέχθηκε για την ίδρυση του νέου οικισμού οριοθετείται περιμετρικά από φυσικά όρια: Βόρεια από τον ποταμό Λουδάρη, Ανατολικά από τη Μεσόγειο θάλασσα, Νότια και Δυτικά από βουνά.

Ο οικισμός τοποθετήθηκε στο δυτικό άκρο της έκτασης, επί της κεντρικής οδικής αρτηρίας που συνδέει την περιοχή με την πόλη της Ρόδου ενώ μετωπικά του σχεδιάστηκε τοπικό οδικό δίκτυο βασισμένο στο Ιπποδάμειο σύστημα που οδηγεί στις καλλιέργειες και στους βοσκοτόπους. Η επιλογή του Ιπποδάμειου σχεδιασμού είχε σαν αποτέλεσμα την παραγωγή τετράγωνων ισομεγθών αγρών γύρω από την έκταση των βοσκοτόπων. Η διαχείριση των υδάτων του ποταμού Λουδάρη και η κατασκευή μεγάλης έκτασης εγγειοβελτιωτικών έργων όπως φραγμάτων, υδραγωγείου και υδατοδεξαμενών, μετασχημάτισε τις χαμηλής αποδοτικότητας αγροτικές γαίες σε αρδευόμενες εκτάσεις υψηλής παραγωγικότητας. Καθορίστηκαν ζώνες χρήσεων γης ανάλογα με την ποιότητα του εδάφους, το υψόμετρο, το μικροκλίμα και την πανίδα διαχωρίζοντας με αυτό τον τρόπο τους αμπελώνες από τους ελαιώνες και τους βοσκοτόπους.

Κάνοντας ανασκόπηση στα παραδείγματα του νησιού της Ρόδου εντυπωσιακή είναι η σπουδαιότητα του **νερού** και του **οδικού δικτύου**. Και οι τέσσερις οικισμοί, άσχετα με τους παραγωγικούς τους στόχους, ιδρύονται πλησίον ποταμών, ρεμάτων, πηγών και χειμάρρων και συνδέονται άμεσα με το κεντρικό οδικό δίκτυο. Επιλέγονται περιοχές φυσικά οχυρωμένες από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, προφυλαγμένες από τους ανέμους περιτριγυρισμένες από βουνά και δάση. Στα παραπάνω παραδείγματα δεν είναι ο εκάστοτε οικισμός το σημείο αναφοράς αλλά η σχέση αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ αυτού και της περιβάλλουσας αγροτικής περιφέρειας που τον πλαισιώνει. Πρόκειται δηλαδή για ένα δυναμικό σύστημα που αυτοτροφοδοτείται και αλληλοεξαρτάται χρησιμοποιώντας το σχεδιασμό του τοπίου της υπαίθρου ως μέσο διατήρησης της ισορροπίας του οργανικού του συστήματος.

---

32 Martinoli S. & Perotti E. (1999), «Architettura coloniale nel Dodecaneso 1912-1943». Torino: Ed. Fondazione Giovanni Angelli, σελ. 522.

Η ιταλική κυριαρχία απεικονίζεται μέχρι σήμερα στο ροδιακό αγροτικό τοπίο ως αποτέλεσμα της κτηματογράφησης που πραγματοποιήθηκε επί ιταλικής κατοχής. Έπειτα από την αποχώρηση των Ιταλών κατακτητών και την προσχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, οι ιδιοκτησίες αποδόθηκαν στους ντόπιους αρχικούς ιδιοκτήτες. Παρότι σε πολλές περιπτώσεις άλλαξε η χρήση των αγροτικών γαιών, τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά όπως: σχήμα, μέγεθος, χάραξη οδών και εγγειοβελτιωτικά έργα, διατηρήθηκαν επακριβώς με τη μορφή που είχαν αποδοθεί αρχικά από τους κτηματολογικούς πίνακες που συστήθηκαν κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας 1912-1943.

Εικ. 14. Παλασπύρου, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης San Benedetto Ρόδου, Δωδεκάνησα», 2023

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη και παρατήρηση των παραπάνω παραδειγμάτων καταδεικνύει τις ομοιότητες και τις διαφορές που τελικά ορίζουν το αγροτικό τοπίο της κάθε περιοχής. Από τα κοινά χαρακτηριστικά τους, εξάγονται συμπεράσματα σχετικά με τα δομικά υλικά που συνθέτουν το αγροτικό τοπίο, ενώ από τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους προκύπτουν τα ειδικά χαρακτηριστικά που συνθέτουν τη μοναδικότητα του τόπου.

Κύρια ομοιότητα διαμόρφωσης του αγροτικού τοπίου όλων των παραπάνω περιοχών είναι η σχέση του τόπου με το **νερό**. Σε όλες τις περιπτώσεις το υδάτινο στοιχείο σε ποικίλες μορφές, όπως ποτάμια στο Σμαρδάκιτο, στα Δολιανά, στο Peveragno και στο San Benedetto, χείμαρροι στο San Marco, λίμνες στα Δολιανά, υδατοδεξαμενές αποθήκευσης όμβριων και αντλούμενων υπόγειων υδάτων στο Camprochiaro, φράγματα στο Peveragno και στο San Benedetto, αλλά και σε μορφή υδρατμών, στην περίπτωση του Μεγαλοχωρίου Σαντορίνης, αποτελεί το κύριο δομικό συστατικό του τοπίου. Η μορφή κατανομής και η ποσότητα χρήσης του υδάτινου στοιχείου διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και εξαρτάται από την ποσότητα υπέργειων και υπόγειων πηγών ύδατος. Παρόλα αυτά, το νερό αποτελεί τον κυριότερο παράγοντα καθορισμού όχι μόνο της παραγωγικής αποτελεσματικότητας του τόπου αλλά και της αγροτικότητας του τοπίου.

Το επαρχιακό **οδικό δίκτυο** είναι επίσης κοινό χαρακτηριστικό των παραπάνω παραδειγμάτων. Η άμεση σχέση επαρχιακού οδικού δικτύου και αγροτικού τοπίου, διευκολύνει τη μηχανική παραγωγική διαδικασία, τις μετακινήσεις και το εμπόριο. Επιμέρους κοινό χαρακτηριστικό είναι οι αγροτικοί δρόμοι που συνδέουν τη γεωργική γη με τον οικισμό, αν και παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Σε αντίθεση με την περιοχή των Δολιανών και των οικισμών της Ρόδου, στα νησιά των Κυκλάδων υφίσταται ένα ιδιόμορφο οδικό δίκτυο κατασκευασμένο από σχιστόπλακες και περιορισμένο από αναλημματικούς τοίχους, στοιχεία που καθιστούν αδύνατη τη μηχανική προσβασιμότητα εξαιτίας της ιδιαιτερότητας στη μορφή και την κατασκευή.

Η σχέση διαθεσιμότητας **υδάτινων πόρων** και **οδικού δικτύου** μετατρέπει τις αγροτικές εκτάσεις σε δυναμικά αγροτικά τοπία. Το Ιπποδάμειο σύστημα σχεδιασμού της γεωργικής έκτασης του San Benedetto και οι Αναδασμοί που πραγματοποιήθηκαν στην κοιλάδα των Δολιανών, παρήγαγαν ορθοκανονικού

σχήματος αγρούς, δημοκρατικά κατανεμημένους³³, ιδανικούς ώστε να διαχειριστούν τη μετάβαση στη μηχανική γεωργία. Η ορθοκανονική κατανομή της γης δίνει τη δυνατότητα ισόποσης κατανομής του νερού με την κατασκευή εγγειοβελτιωτικών υποδομών και παράλληλα επιτυγχάνεται μέσω των αγροτικών οδών προσβασιμότητα, ευελιξία και οικονομία στη διαχείριση της παραγωγής.

Παρότι ο ελλαδικός χώρος είναι μικρός ως προς την έκταση, παρατηρείται μεγάλη ποικιλία στη μορφή του αγροτικού τοπίου. Ειδοποιός διαφορά που απορρέει από τα σχετικά παραδείγματα είναι η σχέση μεταξύ των οικισμών και των αντίστοιχων αγροτικών τοπίων. Στο Σμαρδάκιτο ο οικισμός αποτελεί τον πυρήνα του αγροτικού τοπίου χωρίς διακριτά όρια μεταξύ αστικού και αγροτικού τόπου. Αντίθετα στο Camprochiaro και στο San Marco, ο οικισμός αν και βρίσκεται επίσης το κέντρο του αγροτικού τοπίου διακρίνεται από την αγροτική του περιφέρεια. Στο Μεγαλοχώρι και στο San Benedetto οι αντίστοιχοι οικισμοί βρίσκονται περιφερειακά της αγροτικής έκτασης και αποτελούν συνέχειά της, στο Revenagno ο πυρήνας αποτελείται από έναν ορεινό και έναν πεδινό οικισμό όπου γύρω τους εξελίσσονται οι αγροτικές ζώνες και στην περίπτωση του κάμπου Δολιανών πυρήνας είναι η κοιλάδα του ποταμού και περιφερειακά της διακρίνονται ακτινωτά οι οικισμοί.

Ενδιαφέρον ως προς την ανομοιομορφία του μοτίβου του τοπίου παρουσιάζει η ποικιλία των χρήσεων που απορρέει από την ποικιλία που εμφανίζουν το **κλίμα** και το **υψόμετρο**. Στο Camprochiaro, το τοπίο είναι απόλυτα ορεινό και δασικό, στο Μεγαλοχώρι Σαντορίνης είναι πεδινό και απόλυτα γεωργικό ενώ στα υπόλοιπα παραδείγματα το τοπίο συντίθεται από ποικιλία χρήσεων. Η ομοιομορφία αλλά και η ανομοιομορφία των χρήσεων καθορίζονται από τα ιδιαίτερα γεωγραφικά και εδαφολογικά στοιχεία του τόπου αλλά και από τις κλιματολογικές συνθήκες. Παρότι η γεωγραφική απόσταση Ρόδου και Σαντορίνης είναι μικρή, το Camprochiaro βρίσκεται σε υψόμετρο 464 μ και το κλίμα του είναι μεσογειακό και υγρό σε αντίθεση με το Μεγαλοχώρι που βρίσκεται σε υψόμετρο 202 μ και το κλίμα είναι εύκρατο ερημικό, στοιχεία που απαντούν στη διαφορετικότητα της σύστασης των δύο αγροτικών τόπων.

---

33 James Corner, (1996), «*Taking Measures Across the American Landscape*», Yale University Press, σελ. 59.

Η ποιότητα και η κλίση του **εδάφους** συντελούν εξίσου στον πλουραλισμό του αγροτικού μωσαϊκού, καθορίζοντας το είδος και τον τρόπο καλλιέργειας. Στα νησιά των Κυκλάδων, λόγω της πορώδους σύστασης των ηφαιστειογενών εδαφών, η τάση περιορισμού της διάβρωσης οδηγεί σε μετασχηματισμούς τόσο για την αποστράγγιση των εδαφών όσο για τη δημιουργία μεγαλύτερων καλλιεργήσιμων εκτάσεων στις επικλινείς πλαγιές. Οι αγροί εξελίσσονται παράλληλα στις υψομετρικές γραμμές του εδάφους διαμορφώνοντας κλιμακωτά πλατώματα καλλιεργειών, με σκοπό την ομαλή απορροή των υδάτων με στόχο τον περιορισμό της διάβρωσης των εδαφών, δημιουργώντας δυναμικές και οργανικά εξελισσόμενες ζώνες καλλιεργειών. Από την άλλη πλευρά, στην κοιλάδα των Δολιανών και στο San Marco, αποξηραίνονται, στην πρώτη περίπτωση η λίμνη και στη δεύτερη το έλος με στόχο την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης αλλά και της ποιότητας των συστατικών του εδάφους. Στα υπόλοιπα παραδείγματα, ακολουθείται μεν η κλίση του εδάφους για αποστραγγιστικούς λόγους αλλά η σύστασή του, συμβάλει στην ελαστικότητα της επιλογής του είδους των καλλιεργειών και στην ποικιλία χρήσεων με αποτέλεσμα τη δημιουργία πολύσχημων και πολύχρωμων αγροτικών τοπιακών συνθέσεων.

Η διαφορετικότητα μεταξύ των τοπίων έγκειται και στη **μεταποιητική** τους δυναμική. Κτιριολογικές υποδομές, εγκαθίστανται υποβοηθητικά στο αγροτικό τοπίο της εξελισσόμενης αγροτικής παραγωγής εξυπηρετώντας τις ανάγκες αποθήκευσης και μεταποίησης των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων. Στη Ρόδο συναντώνται αποθηκευτικές υποδομές, αλευρόμυλοι, ελαιοτριβεία και οινοποιεία, στη Σαντορίνη οινοποιεία και συσκευαστήρια, στην Ήπειρο αλευρόμυλοι, κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις, εργοστάσια μεταποίησης ζωικών παραγώγων και αποθήκες σιτηρών.

Η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων δε θα μπορούσε να λείπει από τα στοιχεία μετασχηματισμού και ετερότητας των αγροτικών τοπίων. Σε όλα τα παραδείγματα που αναλύθηκαν παραπάνω, η **ενέργεια** διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για την αιφορεία του αγροτικού συστήματος. Στο Σμαρδάκιτο οι καλλιέργειες παρατηρούνται στις πλαγιές του βουνού όχι μόνο για την προστασία από τους ανέμους αλλά και για τη βέλτιστη επίδραση της ηλιακής ενέργειας στην παραγωγή. Αντίθετα στο Μεγαλοχώρι, η αγροτική έκταση επιλέγεται, έτσι ώστε να προστατεύονται οι καλλιέργειες από φυσικούς φράχτες και να δημιουργείται το ιδιαίτερο μικροκλίμα. Στους οικισμούς Peveragno και San Benedetto κατασκευάζονται υδροηλεκτρικά φράγματα,

ενώ αντίστοιχα στην αγροτική έκταση των Δολιανών, κατασκευάζονται φωτοβολταϊκά και αιολικά πάρκα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας τόσο για την κάλυψη των παραγωγικών ενεργειακών αναγκών αλλά και για τη μείωση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Σημαντικό στοιχείο διαμόρφωσης της ετερότητας μεταξύ των αγροτικών τοπίων των παραπάνω παραδειγμάτων, αποτελούν οι μεταβαλλόμενες **ιστορικά** πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Στο Σμαρδάκιτο Τήνου, η επικράτηση των Ενετών και η ελαστικότητα εφαρμογής του φεουδαρχικού συστήματος, αλλά και ο θεσμός της ισοκατανομής του νερού, μακροπρόθεσμα, είχαν σαν αποτέλεσμα την αυτό-οργάνωση των αγροτικών οικισμών, που οδήγησε στην αγροτική επάρκεια και κατ'επέκταση στη διαμόρφωση του τοπίου της υπαίθρου. Στο Μεγαλοχώρι Σαντορίνης, κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δόθηκαν, στους εξαθλιωμένους οικονομικά κατοίκους, δικαιώματα ελεύθερης τοπικής αυτοδιοίκησης και ανταλλακτικού εμπορίου με αποτέλεσμα τη βελτίωση της αγροτικής οικονομίας, την αύξηση της παραγωγής και την αναδιάταξη του τοπίου. Στην περιοχή των Δολιανών καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε επίσης, η περίοδος της τουρκοκρατίας, κατά την οποία οι κάτοικοι των Δολιανών οδηγήθηκαν στην εξαγορά του αγροτικού τόπου από τον σουλτάνο και τη μετέπειτα ίδρυση του αγροτικού συνεταιρισμού που οδήγησε στην εξέλιξη της μορφής της υπαίθρου μέσω των εγγειοβελτιωτικών έργων. Στη Ρόδο, η ιταλική κυριαρχία επί του εξαθλιωμένου νησιωτικού πληθυσμού, οδήγη στην απαλλοτρίωση αγροτικών εκτάσεων και διαμορφώνει οριστικά το αγροτικό τοπίο έπειτα από χαρτογράφηση του νησιού.

Τέλος, καθοριστικός είναι ο ρόλος της **κρατικής παρεμβατικότητας** στη διαμόρφωση και εξέλιξη των αγροτικών τοπίων. Στις αγροτικές περιοχές της Ρόδου, η σύσταση κτηματολογίου που υλοποιήθηκε κατά την ιταλοκρατία και υφίσταται απαρέγκλιτο μέχρι σήμερα, περιορίζει το αγροτικό τοπίο ως προς τη μεταβολή του σχήματος και του μεγέθους των αγρών, ενώ δεν περιορίζει τις χρήσεις, όπως στο παράδειγμα του San Benedetto όπου στο αγροτικό τοπίο πλέον έχουν προστεθεί ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις. Στην κοιλάδα των Δολιανών, η ίδρυση του αγροτικού συνεταιρισμού και στη συνέχεια ο αναδασμός που συντελέστηκε, συνέβαλαν στην ανομοιομορφία ως προς το μέγεθος των αγροτεμαχίων, ενώ στη συνέχεια, η έλλειψη περιορισμών ως προς τις χρήσεις, μέχρι την έναρξη εφαρμογής του ΣΧΟΟΑΠ και τον καθορισμό ζωνών και ορισμό χρήσεων, δημιούργησε ένα συνονθύλευμα υφών αποτελούμενων από ποικιλία μεγεθών και χρήσεων, όπως γεωργικές

εκτάσεις, βοσκότοπους, πτηνοτροφικές και κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις ακόμα και πάρκα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Αντίστοιχα, στην Τήνο και τη Σαντορίνη, η εγγραφή της τέχνης της ξερολιθιάς στον αντιπροσωπευτικό κατάλογο της διαφύλαξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO το 2018, οδήγησε σε οριστική παύση οποιασδήποτε παρέμβασης στο οργανικό αγροτικό τοπίο των Κυκλάδων, παρεμβαίνοντας καθοριστικά στην εξελικτική πορεία του τοπίου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το αγροτικό τοπίο, δεν αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο αλλά ως μία διαδικασία που βρίσκεται σε εξέλιξη, η οποία διαμορφώνει τον άνθρωπο και διαμορφώνεται από αυτόν. Η διαδικασία αυτή δεν ταυτίζεται με την αποτύπωση του ανθρώπινου πολιτισμού στο φυσικό υπόβαθρο, αλλά είναι το αποτέλεσμα της ανθρώπινης καθημερινής δραστηριότητας στο χώρο, μέσω της οποίας αναδύονται οι συνεχώς μεταβαλλόμενες μορφές του τοπίου³⁴. Στο πλαίσιο αυτής της παραδοχής, κατά την οποία η σχέση του τοπίου είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη παρουσία αλλά και η ανθρώπινη δραστηριότητα απαραίτητη συνθήκη για την παραγωγή του, φορτισμένο με μνήμες, συμβολισμούς και ιδεολογικές επιρροές, το αγροτικό τοπίο διαμορφώνει την ιδιαίτερή του ταυτότητα, ανεξάρτητα από το αν διαθέτει ιδιαίτερη ιστορική ή αρχαιολογική αξία.

Η μορφή του τοπίου στην Ελλάδα, γίνεται αντιληπτή ως μια χωρική πολυδιάστατη συνθήκη που αποτελείται από ποικίλα γαιοχωρικά μοτίβα. Ο ανθρωπογενής παράγοντας συμπρωταγωνιστεί στη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου με τις ετερότητες των γεωγραφικών περιοχών. Η μορφή του αγροτικού τοπίου εξελίσσεται βαθμιαία στο χωροχρόνο και μετασχηματίζεται βάσει κανόνων συμμετρίας, συνέχειας και ασυνέχειας. Η διαμόρφωσή του, υποδηλώνει πολλαπλές συσχετίσεις μεταξύ φυσικού και κατασκευασμένου περιβάλλοντος, μέσα από χωρικές μεταβολές. Οι κλιματικές αλλαγές, οι κοινωνικοπολιτικές μεταβολές και οι τεχνολογικές εξελίξεις παρεμβαίνουν ανεξέλεγκτα στη διαμόρφωση της διαφορετικότητας του τοπίου. Επομένως τα αγροτικά τοπία δεν είναι στάσιμα ή όμοια μεταξύ τους, αντιθέτως επιδέχονται συνεχείς μεταβολές, σχετιζόμενες με την αλληλεπίδραση φυσικών, ιστορικών

---

34 Tim Ingold, (1993), «*The temporality of the landscape, University of Manchester*», Εκδ. Taylor & Francis Ltd., σελ. 161-162.

και πολιτιστικών δυνάμενων αλλά και κοινωνικών αναγκών. Τέλος, η εξελικτική πορεία των αγροτικών πρακτικών και η δημιουργία νέων δικτύων μεταφορών και μετακινήσεων υποδεικνύουν τη ρευστότητα των αγροτικών τοπίων, τα οποία αντιστεκόμενα στις επερχόμενες μεταβολές, τείνουν να διατηρούν την ιδιομορφία της ταυτότητάς τους.

Εικ. 15. Mac Lean, «Οργανικό αγροτικό τοπίο, Palouse area, Washington», 1996

Η έρευνα που προηγήθηκε και τα συμπεράσματα που προέκυψαν, συνθέτουν τα βασικά στοιχεία σύνθεσης και διαφοροποίησης του αγροτικού τοπίου. Αποτελούν ωστόσο πολύτιμη εργαλειοθήκη από την οποία θα προκύψουν οι κατευθυντήριες γραμμές σχεδιασμού και διαμόρφωσης του αγροτικού τοπίου του Οροπεδίου Λασιθίου Κρήτης, που θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης της διπλωματικής μου εργασίας στο μέλλον.

Εικ. 16. Mac Lean, «Το αγροτικό τοπίο διασχίζεται από σιδηροδρομική γραμμή, Castleton, North Dakota», 1996

BIBΛIOΓPAΦIA

ΞEHOΓΛΩCΣH BIBΛIOΓPAΦIA

Barrell John, (1972), «*The Idea of Landscape and the sense of Place 1730-1840, An approach to the poetry of John Clare*».

Corner James, (1996), «*Taking Measures Across the American Landscape*», Yale University Press.

Daniels Steven & Watkins Charles, (1991), «*Picturesque Landscaping and Estate Management: Uvedale Price at Foxley*», 1770-1829.

Ingold Tim, (1993), «*The temporality of the landscape, University of Manchester*», Εκδ. Taylor & Francis Ltd.

Jianguo Wu , (2006), «*Landscape Ecology, Cross-disciplinarity, and Sustainability Science, Volume 2*», Journal.

Martinoli S. & Perotti E. (1999), «*Architettura colionale mel Dodecaneso 1912-1943*». Torino: Ed. Fondazione Giovanni Angelli.

Sauer O. Carl, (1925), «*The Morphology of Landscape*», Ed. University Press , Berkeley.

Simmel Georg, Goachim Ritter & Ernst Gombrich, (2004), «*Το τοπίο*», εκδ. Ποταμός, Αθήνα.

Taylor Ken, (2003), «*Cultural landscape as open air museum, Humanities Research Vol. 10 No. 2*».

Tuan Yi-Fu , 1979, «*Thought and landscape: the eye and the mind's eye. In The Interpretation of Ordinary Landscapes*», Oxford: Oxford University Press.

Weber Max, (2006), «*Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*», Αθήνα, Εκδ. Gutenberg.

Woods Michael, (2011), *«Γεωγραφία της υπαίθρου, διακρίσεις αποκρίσεις και εμπειρίες αγροτικής αναδιάρθρωσης»*, Εκδ. Κριτική

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δαλκαβούκης Βασίλειος, (2001), *«Ζαγορίσιοι, βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Γύφτοι: Εθνοτοπικές ομάδες στο Ζαγόρι τον 20ο αιώνα»*, Διακτορική Διατριβή, ΑΠΘ.

Δώριζας Γεώργιος (1974), *«Αρχαία Τήνος, Μέρος 1ο»*, Αθήνα: Εκδ. Τήνος
Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, 2000.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1978), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών ΑΕ.

Κανονισμός (ΕΚ) αρ. 1698/2005 του Συμβουλίου για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ).

Καραλή Μάχη, (2002), *«Οι αγροτικές κατοικίες στην Εξωμεριά της Τήνου»*, Εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.

Κολώνας Βασίλης (2002), *«Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943»*, Αθήνα: Εκδ. Ολκός.

Πολυβού Κλαίρη, (2014), *«Πρακτικός Οδηγός, το παράδειγμα του πύργου Καλλίστης»*, Εκδ. Δήμος Θύρας.

Τζιόβας Πάνος, (1995), *«Τα Δολιανά της Ηπείρου, Α. Ιστορικό»*, Ιωάννινα: Εκδ. Πολιτιστικός Περιβαλλοντικός Σύλλογος Δολιανών Ηπείρου «ο Γεννάδιος».

Τσαλαχούρης Κώστας (2000), *«Οικονομική Πολιτική της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα»*, Εκδ. Τροχαλία.

Τσιρπανλής Ζαχαρίας (1998), *«Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943, Αλλοτρίωση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος»*, Ρόδος: Εκδ. Γραφείο Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου.

Φραγκιάδης Αλέξης, (2007), *«Ελληνική οικονομία, 19ος-20ος αιώνας: Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην οικονομική και νομισματική ένωση της Ευρώπης»*, Αθήνα: εκδ. Νεφέλη.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

www.newwinesofgreece.com

Υπουργείο Εξωτερικών, (2020), «*Η πορεία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση*»,
<https://www.mfa.gr>

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1. Mac Lean Alex, «Καλλιέργειες εσπεριδοειδών, Blythe California», εικονογράφηση στο «*Taking Measures Across the American Landscape*», 1996. Yale University Press, New Haven and London, σελ. 93

Εικόνα 2. MacLean Alex, «Αρδευτικό κανάλι και αγροί καλλιέργειας τριαντάφυλλων, Bakersfield California», εικονογράφηση στο «*Taking Measures Across the American Landscape*», 1996. Yale University Press, New Haven and London, σελ. 94

Εικόνα 3. Παπασπύρου Ελένη, «Χάρτης Τήνου», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 4. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Σμαρδάκιτου Τήνου, Κυκλάδες», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 5. Παπασπύρου Ελένη, «Χάρτης Σαντορίνης», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 6. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Μεγαλοχωρίου Σαντορίνης, Κυκλάδες», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 7. Παπασπύρου Ελένη, «Χάρτης Νομού Ιωαννίνων», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 8. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Δολιανών-Κοιλάδα ποταμού Καλαμά έτους 1910, Ήπειρος», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 9. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Δολιανών-Κοιλάδα ποταμού Καλαμά 2010, Ήπειρος», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 10. Παπασπύρου Ελένη, «Χάρτης Ρόδου», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 11. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης San Marco Ρόδου, Δωδεκάνησα», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 12. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης Peveragno Ρόδου, Δωδεκάνησα», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 13. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης *Camprochiaro* Ρόδου, Δωδεκάνησα», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 14. Παπασπύρου Ελένη, «Διάγραμμα αγροτικής έκτασης *San Benedetto* Ρόδου, Δωδεκάνησα», Ιωάννινα, 2023

Εικόνα 15. Mac Lean Alex, «Οργανικό αγροτικό τοπίο, *Palouse area, Washington*», εικονογράφηση στο «*Taking Measures Across the American Landscape*», 1996. Yale University Press, , New Haven and London, σελ. 152

Εικόνα 16. Mac Lean Alex, «Το αγροτικό τοπίο διασχίζεται από σιδηροδρομική γραμμή, *Castleton, North Dakota*», εικονογράφηση στο «*Taking Measures Across the American Landscape*», 1996. Yale University Press, New Haven and London, σελ. 72

